FAMILY AND SOCIAL RELATIONS IN TATAR AND TURKISH LITERATURE

Ramilya Yarullina Yildyrym,
University of Adıyaman,
13, 3005 Str. Altinshakhar district, Adıyaman, 02040, Turkey,
ramile@inbox.ru.

The introduction of this article is devoted to the role of the family in social life and to the change of a family model due to historic and cultural events. The main part of the article throws light upon the cause of family problems, and its renewal and complication via the national and spiritual features of Tatar and Turkish peoples in Tatar fictional material.

The author analyses national ideas in the literature from the 19th and 20th centuries until today, explaining the development of the concept *family* in each epoch. In the 20th century, writers paid attention to personal happiness. In defining personal happiness the writers associated it not only with devoting life to the nation, but also with family relations, traditions, education and upbringing. After the October Revolution some ideologues changed, among them that man's fate was connected with social life and it had to be given in literature. Involvement in a social and party life affected the view of a family life. The literature of the 1920s was inspired by these ideas. Soon afterwards the issue of a person, a family, and a society as cause-and-effect relations was analyzed in a social and physiological cognition in literature.

Some reforms in literature exposed Turkish society as having some changes in the family. Turkish literature masterpieces included such issues as the influence of European traditions, historic and cultural events on the relationships of family members, and the role of the father and the woman's role in the family.

Key words: Tatar literature, Turkish literature, epoch, family, common ethical values, man's fate.

Society, family and person are strongly linked concepts. The family role, its lifestyle and solidity are important for forming the base of a government and also the present and future of a country, its economic stability and cultural tolerance. In the meantime, historical and political life in a social context had a great influence on family life. Therefore, if we analyze the people's past we notice that each epoch had its own model of a family. In each nation there was variety in the relationships of family members, family rules, and laws. At the same time in every family we can find epoch characters. Simultaneously, and according to the epoch, the family members and generations – in other words family models – underwent certain changes. Turkish scientist Giyasetdin Autash wrote about three evident types of families: a big family, a small family, and a modern family [1: 8].

As we have mentioned, social and cultural conditions influenced the forming of a family type. In the epoch of tribes or nomads the concept *family* differed from the aboriginal family type. At the same time, religious beliefs affected the family inner life, living conditions and ways of living. For example, since ancient times Tatar and Turkish family life has been based on the religious law of Islam. Religion plays an important role in forming the unity of traditions and national culture. Islam pays great attention to the relationship of a woman and a man. Islam was able to adjust some traditions of the infidelity epoch to real human relations and thereby it formed a new humanistic model of family. Religion considers that the base of a strong and moral society sprang up owing to family, inner life and family relationships and the purity of a person's soul. Islamic belief keeps ethical values, which are significant for humanity.

In the epoch of the formation of the way of life by the religious law of Islam, families with a few generations were widespread, especially Tatar families living in the villages. Three different generations living in one house had three different ways of life, positions on life, and ideas about life and about the world, and, surely, there were inner rules to keep the complicated atmosphere in order. Some of the families combining a few generations and relatives, dispersed and representatives of different generations lived as neighbours. Having a big farm and supporting each other helped to keep up family ties, and to respect each other and older generations [2: 40]. Brought up in the atmosphere of respect for old people, the younger generation respects society. The most significant political and historical events of the 20th century had an influ-

ence on family types and the cultural wealth of the Tatar family inner life. The change in the epoch affected the traditions of family life. As a result, some traditions have been kept only in villages. Young generations prefer independence and small family types. Losing the connection with the older generation and living without aged people, was surely the reason for cutting off traditions, Islamic orders and the connection to the past. Modern families pose a challenge to nation-building by living as a family without a child. In Tatar the concept *family* is closely associated with the nation and the state. In the Tatar family there is a strong belief that national upbringing, national conscience, ethical values and cultural wealth are the base of the assured future of the nation.

The person-family-society connection attracts the attention of sociologists, educators and writers. The loss of national values and cultural wealth is connected with family problems. In their works, Tatar and Turkish writers vividly show the weakening of society and the nation due to family disruption.

In the literature of the Middle Ages the Oriental traditions, Islam and shariah had a profound effect on the description of both family problems and women. In works devoted to social life the writers wrote about the upper-class: they glorified the shah and the beauty of his daughters and praised their activities. At about the same time the values of family life were marked. In Tatar-Bulgar heritage – the poem *Kyissai Yusuf* (1212) by Kul Gali marked the values in the family. In spite of breaking off the association in her youth, Zukhra was attached to Yusuf and devotedly kept her love for him. Due to this, she married Yusuf and they had a happy family life. Consequently, love, as the base of a family, is celebrated [3: 153]. The works of Makhmut Bulgari, Kutb, Saif Sarai and Kharazmi are on ethical values connected with family motifs. It is worthwhile mentioning the poet of the 17th century Maula Koliy and his expressive parables in verse: "*Maula Koliy praised the family in love, and considered upbringing to be very important for parents*" [4: 46]. In his elegies Gabderakhim Utiz-Imani glorified woman's role in the family and honoured woman's beautiful characteristics and the place of woman in man's soul and heart [5: 136].

In 19th century literature the family theme was depicted due to the strengthening of national ideas and the problem of personality.

The writers had the idea of enlightening the nation and tied together the family upbringing and the role of parents in forming personality. They considered the families who fostered a well-educated and well-mannered person to be the sustainable future of the nation. In their own works Musa Aqeget (*Khisametdin Menla*, 1895), Zakir Hadi (*Bäkhetle kyz* ('*A Happy Girl'*), 1904), Riza fakhretdin (*Äsma, yaki gamäl vä zhaza* ('*Asma, or Action and Punishment*') 1903) [6] created the model of the family based on Islam religious rules, national traditions and customs, and kept this model up-to-date. The happiness of the family exposed the attitude of man and people around and towards woman.

The beginning of the 20th century was the intense epoch in social, ethical and cultural alterations, which influenced the presentation of the family theme. It is well-known that Tatar people lived according to Oriental traditions and Islam rules. But at the beginning of the 20th century they became interested in European culture and tried to live as Europeans and Russians. Tatar literature changed to expose personal happiness in the philosophical aspect, having a social and cultural base: relationships between husband and wife, mother-in-law and daughter-in-law, parents and children were represented in the old way of life that was tied up with restricting ideas which complicated the relations between parents and children. They sought the answer for the reasons and conditions of the happiness or unhappiness of a person. Social and ethical renovation showed the attitude to a woman in the national context, pointing out the need to change the view of their life in the family and in society. In taking the value out of having a family, the marriage of a son or a daughter, and by decreasing the meaning of traditions and custom of the nation, and damaging the Islam reputation, they pleaded for common-law marriage (informal marriage). Surely all these influenced family values. In that situation the writers G.Iskhaki, F.Amirkhan, G.Ibragimv, G.Kamal, etc., clamoured to provide in an artistic way themes such as woman and family keeping the rich traditions of the nation. In understanding the importance of a family in the formation of the nation and a person, G.Iskhaki wrote about the reasons for being unhappy as well as about model families (*Öch khatyn belän tormysh* ('*Life with Three Women*'), 1900; *Bai Ogli* ('*The Son Of Rich People*'), 1903; *Aldymbirdem* ('*Take and Give*'), 1907; and *Ostazbikä* ('*The Wife of Mullah*') [7]. At the same time society changed its attitude to the role and responsibilities of the woman in family life and society; it was not only the intelligent, careful and attentive

woman, but also the warrior who endowed the development of her nation.

In romantic artworks the theme of love had advantages. F.Amirkhan in *Khayat* (1911); G.Iskhakiy in *Mögallimä* (‘*Teacher*’) (1913); M.Faizi in *Täqdir shayaruy* (‘*The Joke of Fate*’) (1913); and K.Tinchurin in *Soŋgy sälam* (‘*Last Farewell*’) (1917) [8] lit up the problem of love between man and woman, and the privilege of wealth in family life which did not lead to a happy family life, thus weakening family values. They conveyed the idea that “*there is no place for happiness, charm and comfort as piece of mind*” [9: 43].

Before the October Revolution Tatar families had difficult relationships in the model of inner life such as the complex relationships between the wife and husband, daughter-in-law, mother-in-law and father-in law, and the positive or negative position of two united clans. G.Ibragimov’s story *Tatar khatyny nilär k ü rmi* (‘*The Fate of Tatar Woman*’) (1923) (the first publication of this story was in 1908) and his novel *Kazakh kyzy* (‘*The Daughter of Kazakh*’) (1924) [1] were closely connected to these problems. The writer finely describes the fate of Tatar woman, and the freedom of a person in the context of national traditions. Using artistic methods, he proves that some family rules turn the family into “a closed system”, and besides this, the family obeys society rules and laws. G.Ibragimov’s story *Tatar khatyiny nilär kürmi* shows Gulbanu’s tragic fate that was in the hands of her mother-in-law and it was a strict reality of life. His novel *Kazakh kyzy* describes the upbringing of Karlygach in the illimitable steppe as a caged bird, locked in by severe family rules. The writer links the fate of the main character Karlygach to the romantic plot: the novel ends with the future of Arislanbai and Karlygach as well as the future of the Kazakh country “burning like the red fire of the far sunrise”.

According to the policy in the Soviet Union the concept of family was formed with an ideological meaning. Some of the writers decided to change their position from connecting personal happiness and the nation’s future with family life into a woman’s freedom from her family life. Such nice customs as having a family and raising a child were criticized as a petty bourgeoisie life. But then writers understood the real results of ‘novelty’. They kept writing in their own way and many of their works are popular nowadays. For example, the main character Galiya in Hadi Taktash’s novel-play *Ugalgan maturlyk* (‘*Losing Beauty*’) (1929) [11] is educated and active in performing party and Young Communist League activities. Devoting all her life to the Young Communist League and society, she had no time to be with her family and children. As a result, she lost the meaning of her life – her her child, family, and love. In believing in the new society they consider it right to reject all the traditions for the sake of a new life. H.Taktash’s poem *Mäkhäbbät täübäse* (‘*Love Repentance*’) (1927) [12] is about seeking a new life and as a result following a common-law marriage. In this poem the best lines are: “the woman’s beauty and honour are in being a mother”. Gadel Qutui in his story *Tapshyrylmagan khatlar* (‘*Unsent Letters*’) (1935) [13] created a character called Galiya who was responsible for both her own happiness and the happiness of her future life. She had time for everything: education and motherhood and her children. At the same, time she was involved in social activities, striving to be useful for society and people. Galiya was famous as a talented doctor. Following a common-law marriage, Iskander left Galiya as he was scared of fatherhood and being responsible for his family.

His job as an artist was more important to him than his wife Galiya. His faithlessness was the reason for his family falling apart. Galiya understood that a family without a father for her children was a broken family. Shortly she met Vali Safiullin who would be a model father for her children. It is very important to respect each other, to have patience and fidelity in the family as the inner laws of the family are against the epoch changes. It is clear that such human characteristics are involved in society via family.

After the war person-family-society relations were at the centre of Tatar literature. At the same time life changed some traditions. The role of a person’s activity in a social life was more important than family life and it used to take the first role in people’s lives. But it turned into the problem reflected in literature. Amirkhan Eniki’s works show the reality of that time exemplified by the different fates of people. For example, in his story *Saz chächäge* (‘*Marsh Flower’*) (1955) [14], the secretary of a District Committee Shakir Mustafin moved to live to another place after the death of his wife. There he married a beautiful but frivolous woman. Life with his new wife Nadiya, who was raised by Mayparvaz khanym, turned into a boring routine which made him a social outcast. He gave up his aims and dreams, lost his favorite job and even himself. The question of the story: whom did the family make happy: a husband or a wife, who wanted to conquer the man, and was it the aim of her life? What is a happy life? Amirkhan Eniki

tried to find the answer to this question through different characters in many of his stories. Each of his stories has a question which makes a reader think. The story *Reshe* (‘*Mirage*’) (1962) [14] described the life of the intelligent, hard-working and purposeful Zufar. To achieve his aim he rejected the love of his girlfriend Rashida. In spite of having wealth and freedom, he understood his loneliness and that at the end of life he would be of no use. The family based on commercialism does not lead to personal happiness. The reader tried to answer the following questions: When did Zufar make a mistake? Whose fault was it?

In the stories *Tönge tamchylar* (‘*Night Drops*’) (1964) and *Tynychlanu* (‘*Calmness*’) (1978) [14] Amirkhan Eniki as a great researcher and a philologist explains that betrayal of great love cannot be a base for a new happy family life. At the same time, he emphasizes that calmness for the sake of avoiding a quarrel and arguing in the family are not a conscious effort to escape from a complicated situation. The writer depicts such a life with physiological depth as of no use, living with the wrong depiction of life, a false imagination, and being behindhand with the world.

The end of the 20th century brought some changes in the meaning of life values, position and living. This influenced the person’s life, family status and regulations. The infirmity of society slackened family rules and the person’s inner world. As witnesses, the writers understood that the roots were connected with the past. The title of Ayaz Glyazov’s novel ‘*In Whose Hands is the Axe?*’ (1989) [15] make us flinch. It shows injustice between the state and its people, and the invisible ties of a person’s life. The writer has let the cat out of the bag by describing the person’s character in different situations, whether changing, adapting or non-adapting. The scariness, living in the soul and heart of a person, made strong Nazip a real slave. As a result, his strong-willed wife Naylya lived her life being unfaithful to her husband. The author sounded the alarm and tried to draw the reader’s attention to the system which was the reason for invalid families. Soon, Amirkhan Eniki returned to the problem of forming a personality and the role of a family in it. Having the model of the family via the traditional images of ‘house’, ‘father’ and ‘mother’, he suggested them as ‘a father is a teacher of the rules of life’, and ‘a mother is a person who teaches the basis of national life, bringing national values’ [16: 592-594].

The works of modern writers, such as the novel-trilogy *Bäkhetseslär Bäkhete* (‘*The Happiness of Unhappy People*’) (2001-2007) [17] by Foat Sadriev, demonstrate the influence of society on family life during the Soviet period, and also expresses personal tragedy. The main character of the novel Irek Sabitov had great dreams and aims. Having decided to make history, he joined the Party and became an instructor on a District Committee. The novel shows the impudence of leaders in using his talents with broad mental restrictions, thus ruining his life. Irek was used by the members of the society for their own aims, they made him dance to their tune. By devoting all his life to his work and the Party, he forgot about his family. He realized his mistakes only after getting lost. Through the main characters, Irek and Zanfira, the author describes the breaking of integrity and justice and the setting up of duplicity which destroys personal and family happiness. He also shows this via the feelings of the village people, with their faults and mistakes.

In the1990s, the writer and critic Talgat Galiullin joined Tatar literature. In his works *Zamana balalry* (‘*The Children of the Epoch*’) (1993) and *Dägva* (‘*Pretension*’) (1993) he conveyed the idea of the connection of personal and family fates with the system and social rules and he analyzed the reasons in depth. His novel-trilogy, *Täübä* (‘*Remorse*’) (1997), *Elmak* (‘*Loop*’) (1998) and *Säet Sakmanov* (2005), is one of the famous works reflecting the epoch. The tragedy of Saet Sakmanov is in losing his beloved. Unable to solve the problems in his family life he cannot live his own life and as a result this leads to his death. Saet is a child of his epoch. Having accepted the conditions of his epoch, he longs for a fight with this epoch. But the epoch is stronger than Saet. This fate is a reflection of Zufar’s fate (*Reshe* by Amirkhan Eniki). Epoch heroes are handed down from the older generation to the younger one in Tatar literature.

In spite of living in an independent state, the families of Turky were affected by similar cultural changes throughout its history. The model of family and its inner relationships dramatically changed due to the epoch and place. There were serious differences between a town-dweller and a countryman. In the opposite way to Tatars, it was usual to see families of three generations living together in Turkish village families. Big families had strong parentage and sibling connections. The man, as head of the family, was responsible for solving all family problems. The land reform started during the rule of Mahmud II (1808-1839) rendered support to a boy-child by giving him some land, but it also influenced the family by dividing it into small

families [19: 2]. In spite of this fact, the cult of the father as a bread-winner was not lost. In such families women played a secondary role after men. The woman was responsible for giving birth and assisting her husband in gardening.

Town life strongly influenced the inner world of the family. It is well-known that the Ottoman Empire was weakened in the face of Empire. In 1839, the Tanzimât reform era (the reorganization of the Ottoman Empire) started. As a result, the government turned to political, military and economic renovation, keeping to the European achievements in these spheres [20: 28]. Living in a family with oriental traditions, the changes according to Eastern traditions were the reasons for different arguments within a family. Some people spoke in support of Turkish-Islam traditions and customs, whilst other people were for European novelty. The famous supporter of the Turkish view, Ziya Gulkalp, suggested the type of 'national family' was a combination of European gender equality and Turkish morality [21: 4].

As in Tatar families, the changes in Turkish life are connected to family types, relationships within a family, and the modification in the attitude to women in society. In the literature of the Ottoman Empire era a woman was represented as a person full of dreams and the writers used vivid stylistic features to describe the characters. In the literature of the *Tanzimât* reform era a woman was a real character with a real life. Due to Islam the woman was described as a moral person, the heart of the family, and a good mother as well as an intelligent and active person. "*Based on works by Ibrahim Shinasi, Namyk Kamal and Ziya Pasha, and continued and developed by Akmed Midkhat, Gabdelkhat Khamit, etc., in many different directions literature destroyed aesthetic norms formed by age and suggested new ones. It reflected the ideas of gender equality both in the family and society, being educated in science and culture as giving a light to the nation…*" [22: 29]. The problem of gender equality in the family and society was shown in Akhmed Midkhat's work *Felsefe-i Zenan* ('*The Women Philosophy*') (1870) [23]. Through the fate of Fatima khanum the writer expressed the idea of woman's material independence and her ability to make her life as a single person. Intelligent Fatima khanum refused to get married as she was reluctant to be caged as a slave within the family. Her purpose in life was to help people, especially to draw Turkish women out of the darkness. She took on the parenting of two girls Akilya and Zakiya, and made an effort to raise them. The other writer Namy Kamal (1840-1888) made a point of the importance of family for the stability of society. In his novel *İntibah* ('*Awakening*') (1876) [24], he expressed the idea of fighting against stagnation and novelty in the family through the relationship between parents and children, a wife and a husband and a daughter-in-law and a mother-in-law. As an educator he also proved the importance of family in a person's fate.

Tanzimât era writers (1859-1895), especially Sarvat-I Fanun writers (in the meaning of scientific heritage, 1896-1901) as dzhadid literature's writers described the upper stratum of Istanbul society families and the inner world of the family. Nabizada Nazim's *Zehra* (1894), Khalit Ziya Ushaklygul's *Aşk-ı Memnu* ('*Forbidden Love*') (1901) and Makhmut Rauf's *Eylül* ('*September*') (1901) [25] tell of society-family connections and complicated family relationships in their famous novels. Different social and ethnic changes were expressed via family, in other words society was described through the Turkish family living according to European ways of life. The writers showed big families consisting of a few generations and servants living in one big house of several storeys. The older generations were the followers of the Ottoman Empire upbringing and education while the younger generations took after the European style of life. On the one hand, confrontation in such families was based on the different views of family and life, and on the other hand the relationship between husband and wife was destroyed due to society. For example, in Nabizada Nazim's novel *Zehra* (1894) the writer showed the main problems of Zehra's jealousy, Subhi's unfaithfulness to the family and his adultery and the mother-in-law's indifference to family unity. Some novels, (Khalit Ziya Ushaklygul *Aşk-ı Memnu* and Makhmut Rauf (*Eylül*), described in masterful strokes the tragedy of the family where love and devotion lost their importance owing to the order of the day and as a consequence the values of the family were forgotten by forbidden love, and unfaithfulness to the family and the adultery. These novels enlightened modern education of that time, teaching music and art by foreign teachers, and learning foreign languages as well as slowly forgetting the traditions and customs of the family.

From the first day, the New Turkish Republic (1923) tried to change family rules. There were a lot of victims in the war for freedom and therefore, the role of a woman in the family was raised up, as a mother brought up a son for the motherland. The government aimed to educate and employ women

[26: 238]. For example, this theme was the main motif in the works of the famous novelist Khalida Adip Adilvar (1884-1964). Her characters were strong-willed women with the European view of life, and feminists fighting for their rights and freedom. In the Turkish Republic literature era (from 1923 until today), Reshat Nuri Gultekin's novel *Çalıkuşu* (*'Wren'*) (1922) [27] represented the main character Farida as 'a new type of woman', leaving an indelible mark on readers. Living for adventures and escaping from her sweetheart Kamrakh because of his adultery, Farida came to the dark and retarded village of Anadoly to earn money for living as well as to prove her worth. This brave girl, who could overcome all difficulties and come off with honour, "*inspired educated people of a few generations, especially girls and women, to be teachers in distant villages*" [20: 406].

One of the Turkish Republic era writers, an adherent of the socialistic realism method, writer and dramatist Orkhan Kyama (1914-1970) described the complicated life of some families against the social and political background in his first book *Ata Evi* (*'The Father's House'*) (1949) of his novel *Küçük Adamın Romanı* (*'The Small Man's Novel'*) [28]. The first part of the novel is devoted to the relationships of three generations of the Turkish family, the woman's state of possessing no rights and the man's main role in the family. Being an lawyer, the man is represented as a despot towards his wife and children though he did his best to provide for his family. In spite of her husband's rudeness, the woman was a real support for him in tough times.

In the Muslim family the patience of a wife, her allegiance to her husband in spite of his violence was one of the main themes in literature. We can compare the character of the mother in Orkhan Kyama's *Küçük Adamın Romanı* (*'The Small Man's Novel'*) and the character Asma in *Öch khatin belän tormish* (*'Life with Three Women'*), and the character of Badriya in *Bai Ogli* (*'The Son Of Rich People'*) by Gayaz Iskhaki. Despite their husbands' disasters, the intelligent and patient wives rendered good for evil, whilst being side-by-side with their husbands during their lifetimes.

The mother-in-law/daughter-in-law problems in the works of G.Iskhaki and G.Ibragimov, was one of the issues of Orkhan Kyama's creativity. In the novel *Ata Evi*, the mother-in-law had a bad attitude to her daughter-in-law which is why she always tried to get her son to quarrel with his wife. In analysing the novels, readers can understand the complexity of the problem as a traditional issue between the mother-in-law and daughter-in-law which can last for several generations.

The other important theme of Orkhan Kyama's novel is the fate of the family. The writer described three periods of family life, connecting all stages of life with social and political events: life before World War I (living in motherland Adana), life after the War (moving to Koniya district) and events in Bayrut. After the war economic problems influenced family wealth raising material problems and causing the tough attitude of the man towards his whole family. With political confrontation, the father escaped with his family to Bairut. The family missed their native land, lived from hand to month in the foreign land and had a lot of difficulties. After the husband's death the family was able to return to their mother land, dealing with a lot of difficulties. The novel *Ata Evi* has a symbolic meaning: on the one hand the title of the novel is definitely connected with the advocate's house and family; on the other hand it has a figurative meaning as a motherland, a native land, a Fatherland. Having an allegoric and symbolic meaning "*Ata*" ('Father') is represented as the Ottoman Empire that had power and strength but weakened through the ages. The authority of a father and the unity and inner world of the family could keep the main character's family from political and economic misfortunes.

For the Turkish Republic era family model, a relationship in the family is given in the novel of the famous Turkish writer Reshat Nuri Gultekin *Yaprak Dökümü* (*'Leaf Falling'*) (1949) [29]. This novel is one of the most famous works of twentieth-century classic literature. We can compare Reshat Nuri Gultekin's novel *Yaprak Dökümü* with Tatar writer Sadri Zhalal's *Dim Buenda* (*'At the Dim River'*) (1914) [30]. Both novels describe in a deep psychological way the failure of parents' beliefs and expectations, the unhappy fate of the children and the breakdown of their old houses. In spite of their being set in different eras the stories convey such issues as the family, the duty of the parents, the connection of family and society and life lived in honesty.

Reshat Nuri Gultekin's novel *Yaprak Dökümü* expressed family life and the difficulties in the relationship between the father who followed an Ottoman Empire upbringing, and his children, who were eager for a modern life. According to the novel the main hero Ali Risa bai wished to have a strong family and he considered marriage as "important to build a new state". He was a devoted fa-

ther who tried to raise his children both morally and materially. He adored his children and therefore he brought them up according to his own principles believing his way of life was correct. He was not able to accept the new Turkish society and its economic and cultural changes. His colleague, who worked in the "Golden Leaf" company, said to him: "*After World War I society awakened. Nowadays, people are not the people of your time. They have a new view to life, new aims and desires. They do not admit the present way of life. And you will see the reason for stability of old moral truths*" [29: 11]. Ali Riza, who followed the old society rules, could not accept a new society because of the 'new view of life, and new aims and desires', and the 'new society people'.

So one day when everything was good both in his family life and job, he decided to quit his job. He made up his mind to retire and offer his position in his bank to his only son Shaukat. He considered that his son, on holding a post, would be as "*a king who is going to try on a crown*" [29: 35]. So he started to observe the situation from the outside.

The inner world of the family has an important role in keeping the family and overcoming obstacles. The main features in preventing the alienation of affections in the family are the unity, support and mutual assistance of a husband and a wife, especially the woman's patience and the respect of a father. In Reshat Nuri Gultekin's novel *Yaprak Dökümü*, Ali Risa bey's wife Khairiya khanum was not able to support her husband in difficult times and on the contrary she became furious on hearing about his leaving his job: "*Enough… If you decide to quit your job on a point of honour, you can quit… But be careful because everything is getting more expensive day by day. I can't bear it any more. Your angel children become naughtier. If there are problems because of lack of money, I will skin you alive*" [29: 35]. This quarrel and the lack of understanding were the reason for the abyss between the father and his children and his wife. The misfortunes that followed were the consequences of this communication gap.

The family without harmony, unity and support has a lot of weak points, such as getting poor terms and conditions into the family from society. The novel exposes the weakening of Ali Risa bey's role as a father in the family in spite of his upbringing and his support of his children. His son and daughters want to live their own lives. But his sincere and honest children are not familiar with outside life – society rules and norms. Despite Ali Risa bey's opposition, the weak-willed Shaukat marries a frivolous woman called Farkhunda. As a result of her bad influence on Ali Risa bey's daughters Leila and Nezhla there are entertainments and parties and the children lead dissolute lives. The poverty of his family makes Shaukat steal money from his own bank and soon he is in prison. Nezhla makes up her mind to be the third wife to a Syrian man to elude the poverty in the family. Leila becomes a mistress of an advocate. Ali Risa bey is not able to bear up against affliction and he has mental disorders. He loses his authority within the family and this leads to unfortunate results such as the unhappiness of Ali Risa bey. Another symbol in the novel is the writer using society as the strong wind that made the leaves fall.

The fate of the family and the fate of a man and all situations are closely linked to each other. Reshat Nuri Gultekin's novel *Yaprak Dökümü* describes social life and a man's life with great intensity, using a lot of figurative and stylistic devices. The symbol of a house is given successfully. It is well-known that home includes the family and family members as inseparable concepts. That is why writers, when dealing with family, have tried to have a keen eye on expressing home.

Home had great meaning in both Tatar and Turkish literatures and it is described as human wealth influenced by social changes in the country. When she analysed the symbol of home (house) and its evolution, A.Battalova found a lot of meanings: the house as an emblem determines the wealth of the family; it is a family habitat; a house as a homestead, a mother land, a native land; a house as a nationality, it is a generation base, etc. [31: 25-40].

The Tatar writer Sadri Zhalal in his story *Dim Buenda* made ample use of Iskhak mirsa's family breakdown: the house crashing down as a family native home and the disappearance of mirza society as a social stratum as well. Fatikh Amirkhan's story *Khayat* exposes the home as a source of Tatar social traditions, old customs and habits. According to V. Amineva's words: "*The native house, family and society play an important role in Tatar life and are closely connected with religion*" [32: 57].

In Reshat Nuri Gultekin's novel *Yaprak Dökümü* the house of Ali Risa bey is a fortress, keeping the family from external factors as well as having an inner world with its own traditions, customs and habits, like a small government. The house of Ali Risa bey was handed down and it was a symbol of a hopeful future. The weakening of authority in

the family also had the meaning of a weakening in the safety of the house. Due to changing external factors and life conditions the house became a Bedlam. Because of different arguments the children call their house 'Hades' [29: 52]. The writer showed the parallel between the house and the main hero: Ali Risa bey was a back number in social and cultural issues and got old at the same time as his house became old and wrecked.

Reshat Nuri Gultekin via his novel *Yaprak Dökümü* conveyed the idea of the importance of the family unity as 'a small government', drawing the reader's attention to the necessity for a father's authority in the family.

In 1950, owing to cultural development, people left villages for cities and towns and big families broke down into small ones. The model of the family was kept in spite of different social and political changes in society such as traditions in getting married, family relationships and the role of the woman in the family. Modern writer Khadicha Bilan conveyed this idea in her book *Umursanmayan kadınlar* ('*Women are Ignored*') (1989) [33]. The writer described the relations between father and daughter, exposing the role of the father in his daughter's fate and life. Her story *Sunaktaki Kurban* (*sunak* is a stone for a religious victim) describes the fate of a girl whose mother passed away. The father did not marry his daughter to her sweetheart because his son had to marry and have a family first. Soon he married his daughter to another man without asking her agreement. He proved it by the words "you must have your own family house". In the story *Uyanmak*, the father does not care about his daughter because he needs help in his house. Desperate for her freedom and to leave her father and step-mother, Mukatdas had to marry an unloved man and as a result she had an unhappy fate in this family.

Turkish women have no opportunities to get jobs in villages and therefore the family is a small state and the meaning of life for women. The woman is allowed to be active only within the family and she has to obey her father or her husband as head of the family.

Nowadays there are a lot of women in cities who get their husbands' permission to work. But this has one weak point: because of her work the woman does not have enough time for her family, her husband, children and herself. This is a reason for some sad actions in families and for the slackening of traditions. Turkish writers make ample use of this theme showing psychologically the role of a woman in society and in the family. Zhamila Chakir's *'Sibal and the Apricot Tree'* (1990) [34] imparts an idea of a society where women and men have equal rights and a woman comes upon all problems. Sibal is responsible for her housework as well as for trying to give financial support to her family and be in charge of her job. But her husband does not understand her wish to quit her job and live with her mother-in-law. Sibal tries to fight for women's rights, for a woman to have a job and not to be a servant for her husband and mother-in-law.

In describing different types of family the latest modern literary works have common motives: the authority of a father, the lack of understanding between a wife and husband, the relationship between parents and children and a father and daughter, woman rights, harm and adultery. But in Turkish culture from ancient times to today, the family is considered to be an important part of the stability of society and a person's life. The Turkish people paid a lot of attention to keep their traditions, having good relationships with their relatives and neighbors and preserving family traditions and customs.

In spite of different historic, social, political and cultural changes in the development of society, family traditions handed down from generation to generation have steadiness and stability. The family consisting of two generations has the responsibilities for financial, upbringing and emotional responsibilities for each other. The family as a little state has its own rules and laws handing down personal and national traditions and customs from the older generation to the younger one. As a part of a society a family reflects moral, aesthetic and cultural properties as a mirror of society.

In all epochs, both Tatar and Turkish literatures drew attention to the family and family life. Having analyzed the two literatures, we have found certain similarities and differences. Owing to the similarity in language and religion, common motifs in Tatar and Turkish literatures can be explained by their tight binding until the beginning of the 20th century,. However, in the 20th century, the Tatar nation lost its sovereignty and became part of the Russian Empire which led to its national and colonial humiliation. The life in a Russian environment posed the danger of losing its national features and therefore, since the 20th century, there have occurred certain differences in Tatar and Turkish literatures. In describing a family the writers manifest their national peculiarities and spiritual values of their society. In globalization Tatar and Turkish literatures aim to keep up their nationality via family values. There-

fore, it is the family which bears responsibility for the upbringing of a person as a part of society and for handing down the moral norms from generation to generation.

References

1. *Aytaş A.* Sosyal Değişim Sürecimiz İçerisinde "Zehra, Aşk-I Memnu, Yaprak Dökümü, Kiralık Konak Ve Baba Evi" Romanlarında Aile Kavramı Hakkında Bazı Tespitler www.gazi.edu.tr. (in Turkish)
2. *Galiullina G.R., Il'darkhanova F.A., Galieva G.I.* Etnokul'turnye traditsii kak osnova ukrepleniya sem'i. Kazan': Izd-vo "Otechestvo", 2011.118 s. (in Russian)
3. *Abilov Sh.Sh., Khisamov N.Sh.* "Kyyssai Yosyf"// Tatar ädäbiyaty: Alty tomda: 1 t.:Urta gasyrlar dävere. Kazan: Tatar. kit. näshr., 1984. B. 116-157. (in Tatar)
4. *Minnegulov Kh.Yu.* Etapy razvitiya tyurko-tatarskoy, antichnoy i russkoy literatur. Kazan: Ikhlas, 2014. 288 s. (in Russian)
5. *Sibgatullina A.T.* Metamorfozy panegiricheskogo zhanra v tatarskoy literature// Tatarica. 2013. №1. S. 135-143. (in Russian)
6. Tatar ädäbiyatynnan khrestomatiya: tatar urta gomumi belem mäkt. häm gimnaziyalärenen 9 nchy s-fy, urta makhsus uku yortlary, pedagogiya uchilishchelary, kolledzh häm litsey ukuchylary öchen / Töz. Kh.Y.Miŋnegulov, Sh.A.Sadretdinov.Tulyl. 2 nche basma. Kazan: Mägarif, 2000. 383 b. (in Tatar)
7. *Iskhakyy G.* Zindan. Saylanma proza häm säkhnä äsärläre [töz., tekst, isk. häm aŋlat. äzer. L.Gaynanova, keresh häm akhyr süz avt. I.Nurullin, Һ.Mäkhmütov, L.Gaynanova]. Kazan: Tatar. kit. näshr.,1991.671 b. (in Tatar)
8. *Ämirkhan F.* Äsärlär: Dürt tomda. 2 t.: Povest'lar, roman häm drama äsärläre. Kazan: Tatar. kit. näshr., 1985. 488b.; *Iskhakyy G.* Äsärlär: unbish tomda 4 t.: P'esalar (1900-1918). Kazan: Tatar. kit. näshr., 2003. 496 b.; *Fäyzi M.* Äsärlär [Tөz. häm keresh süz avt. T.Sh. Gyylažev]. Kazan: Mägarif, 2007. 293 b.; *Tinchurin K.* Saylanma dramalar häm komediyalär. Kazan: Tatar. kit. näshr., 1969. 542 b. (in Tatar)
9. *Gyylažev T.Sh.* Mirkhäydär Fäyzi: Tormysh yuly häm ižaty. Kazan: Kazan universitety, 2011. 80 b. (in Tatar)
10. *Ibrahimov G.* Äsärlär: Sigez tomda. 1 t.: Khikäyalär (1907-1929). Kazan: Tatar. kit. näshr., 1974. 508 b.; *Ibrahimov G.* Äsärlär: Sigez tomda. 2 t.: Yash' yöräklär. Kazak" kyzy. Kazan: Tatar. kit. näshr., 1975. 476 b. (in Tatar)
11. *Taktash Һ.* Äsärlär: 3 tomda. 2 t.: Dramaturgiya häm proza. Kazan: Tatar. kit. näshr., 1981. 479 b. (in Tatar)
12. *Taktash Һ.* Äsärlär: 3 tomda. 1 t.: Shigyr'lär häm poemalar. Kazan: Tatar. kit. näshr., 1980. 528 b. (in Tatar)
13. *Kutuy G.* Tapshyrylmagan khatlar. 8 basma. Kazan: Tatar. kit. näshr., 1988. 80 b. (in Tatar)
14. *Eniki Ä.* Äsärlär, 5 Tomda. 2 tom: povest'lar. Kazan: Tatar. kit. näshr., 2001. 447 b. (in Tatar)
15. *Gyylažev A.M.* Balta kem kulynda? Roman [keresh süz avt. F.Ganieva]. Kazan: Tatar. kit. näshr., 2008. 318 b. (in Tatar)
16. *Gyylažev A.M.* Saylanma äsärlär: Alty tomda. 1 t.: avtobiografik esse, yul"yazma, roman-khatirä, khatlar / [tomny töz., tekst, isk. häm aŋlat. äzer., keresh süz avt. M. Khäbetdinova]. Kazan: Tatar. kit. näshr., 2013. 687 b. (in Tatar)
17. *Sadriev F.* Bäkhetsezlär bäkhete: roman-trilogiya. Kazan: Tatar. kit. näshr., 2011. 902 b. (in Tatar)
18. *Galiullin T.* Säet Sakmanov: Roman-trilogiya. Kazan: Tatar. kit. näshr., 2005. 656 b. (in Tatar)
19. Türk Aile yapısı www.genelbilge.com. (in Turkish)
20. Yeni Türk edebiyatı (1839-2000), 5.baskı, Editör Dr.Ramazan Korkmaz, Ankara, Grafiker Yayınları, 2009. 640 s. (in Turkish)
21. *İldokuz F.* Kadın Öykü Yazarlarında Aile (1970-1980), Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011. 178 s. (in Turkish)
22. *Kharrasova R.F.* Ädäbi baglanyshlar yaktylygynda. Kazan: "RPF Gart", 2002. 261 b. (in Tatar)
23. *Mithat A.* Felsefe-i Zenan. İstanbul, Sel yayıncılık, 2008. 160s. (in Turkish)
24. *Kemal N.* İntibah. İstanbul, say yayınları, 2010. 112 s. (in Turkish)
25. *Nazım N.* Zehra. İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2012. 160 s.; Uşaklıgel H.Z. Aşk-ı Memnu. İstanbul, Özgür yayınları, 2001. 514 s.; Rauf M. Eylül /Çevirmen Kemal Bek. İstanbul, Özgür yayınları, 2002. 275s. (in Turkish)
26. *Duben A., Behar C.* İstanbul Haneleri. İstanbul, İletişim yayınevi, 1998. 283 s. (in Turkish)
27. *Güntekin R.N.* Çalıkuşu. İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2001. 120 s. (in Turkish)
28. *Kemal O.* Baba Evi. İstanbul, Tekin yayınları, 2000. 102 s. (in Turkish)
29. *Güntekin R.N.* Yaprak Dökümü. İstanbul, İnkılâp Kitabevi. 1999. 141s. (in Turkish)
30. *Žäläl S.* Dim buenda. Povest' häm khikäyalär. Kazan: Tatar. kit. näshr., 1991. 252 b. (in Tatar)
31. *Battalova A.D.* Tatar dramaturgiyasendä yort obrazynyŋ üsesh-üzgäreshe (1960–2000 ellar): Monografiya. Kazan, 2009. 132 b. (in Tatar)
32. Ädäbi äsärgä analiz yasau/ D.F.Zahidullina, M.I.Ibrahimov, V.R.Ämineva. Kazan: Mägarif, 2005. 111 b. (in Tatar)
33. *Bilen H.* Umursanmayan Kadınlar. İstanbul, Bilgi yayınevi, 1989. 232 s. (in Turkish)
34. *Çakır C.* Gelincikle Uyanmak, 'Sibel ve Erik Ağacı', İstanbul, Ekin yayınları, 1990. 109 s. (in Turkish)

ТАТАР ҺӘМ ТӨРЕК ӘДӘБИЯТЫНДА ГАИЛӘ ҺӘМ ҖӘМГЫЯТЬ МӨНӘСӘБӘТЕНЕҢ СУРӘТЛӘНЕШЕ

Рәмилә Яруллина-Йылдырым,
Адыяман университеты,
Төркия, 02040, Адыяман ш., Алтыншәһәр мәхәлләсе, 3005 урам No: 13,
ramile@inbox.ru.
.

Мәкаләнең керешендә җәмгыятьнең бер парчасы саналган гаиләнең иҗтимагый тормышта тоткан урыны, тарихи һәм мәдәни вакыйгалар тәэсирендә гаилә модельләренең дә үзгәрү сәбәпләре бәян ителә. Төп өлештә татар һәм төрки халыкларының милли һәм рухи сыйфатлары яктылыгында гаилә темасына бәйле проблемаларның яңара һәм катлаулана баруы әдәби әсәрләр мисалында исбатлана.

Милли идеяләр көчәя башлаган XIX гасыр – XX гасыр чикләре әдәбиятыннан алып бүгенге әдәбиятка кадәр кыскача күзәтү юлы белән, һәр чор әдәбиятында *гаилә* төшенчәсенә салынган мәгънәнең үзгәреш кичерүе аңлатыла. XX гасыр башы язучылары иҗатында кеше бәхете милләткә хезмәт итүдән тыш гаилә эчендәге мөнәсәбәтләргә, гореф-гадәтләргә һәм белем-тәрбиягә бәйләп карала. Октябрь инкыйлабыннан соң идеологиянең үзгәрүе тәэсирендә совет әдәбиятында кеше язмышы җәмгыять яшәеше белән тыгыз бәйләнештә бирелергә тиеш була. Шәхеснең җәмгыять һәм партия эшләрендә «йотылуы» гаилә тормышына карашны үзгәртә. Бу хәл егерменче еллар әдәбиятында чагылыш таба. Соңрак татар әдәбиятында шәхес, гаилә, җәмгыять мәнәсәбәтләре сәбәп-нәтиҗәләр бәйләнешендә, иҗтимагый һәм психологик анализ тирәнлегендә тасвирлана.

Танзимат карары игъланыннан соң, төрек җәмгыятендә башланган алмашынулар шулай ук гаилә эчендәге үзгәрешләргә сәбәп була. Гаилә әгъзалары мөнәсәбәтенә Европа гадәтләренең үтеп керүе, тарихи һәм мәдәни вакыйгаларның гаиләгә йогынтысы, гаиләдә атаның һәм хатын-кызның роле кебек мәсьәләләр төрек әдәбияты әсәрләре үрнәгендә ачыла.

Төп төшенчәләр: татар әдәбияты, төрек әдәбияты, чор, гаилә төре, уртак әхлакый кыйммәтләр, шәхес язмышы.

Җәмгыять, гаилә, кеше – иң тыгыз бәйләнештә яши торган төшенчәләр. Дәүләтнең нигезен формалаштыруда мөһим роль уйнаган гаиләнең хәле, яшәү рәвеше һәм ныклыгы илнең бүгенгесен һәм киләчәген, икътисадый һәм мәдәни тотрыклылыгын билгели. Шул ук вакытта иҗтимагый барыштагы тарихи-сәяси һәм мәдәни шартлар җәмгыять белән бергә гаилә яшәешенә дә хәлиткеч йогынты ясый. Шунлыктан кешелек тарихындагы ерак үткәнне күздән кичерсәк, һәр чорның үзенә хас гаилә моделе булганын күрәбез. Гаиләнең үз эчендәге, үз әгъзалары арасындагы яшәү кануннары һәм башка гаиләләр белән мөнәсәбәтләре һәр этник-милли культурада аерым бер үзенчәлеккә ия, ягъни гаилә тормышында бу чорның сыйфатлары «яши». Моның белән бергә, чорына карап, гаилә эчендәге кешеләр һәм буыннар саны, ягъни гаилә модельләре дә үзгәреш кичерә. Төрек белгече Гыясетдин Ауташ язганча, гаилә типлары эчендә өч төрле группа күзгә ташлана: киң гаилә типлары; кечкенә гаилә типлары һәм өченчесе – модерн (заманча) гаилә типлары [1: 8].

Һәр чорның социокультурологик шартлары нигезендә формалашкан гаилә тибы бар, дидек. Әйтик, кабиләчелек чорында яки күчмә тормыш рәвеше белән көн итүче халыклардагы *гаилә* төшенчәсе җирле халыклардагы гаилә тибыннан аерыла. Шул чор белән бергә дини ышанулар да гаиләнең эчке моделенең, яшәү шартларының һәм рәвешенең формалашуына тәэсир ясый. Мәсәлән, элек-электән татарларда һәм төрекләрдә гаиләнең яшәү рәвеше ислам дине кануннарына нигезләнгән. Һәр милләт мәдәниятенең һәм традицияләренең формалашуында берләштерү көченә ия булган дин мөһим роль уйный. Ислам динендә гаиләгә һәм ир-хатын мөнәсәбәтләренә зур әһәмият бирелә. Мәҗүсилек чорыннан килгән гадәтләрне ислам дине, чынлап та, кешелекле мөнәсәбәтләр кысасына урнаштырып, гаиләнең гуманлы моделен төзи. Дин ныклы һәм әхлаклы җәмгыятьнең төп нигезен гаиләдә, гаилә эчендәге мөнәсәбәтләрдә һәм кеше рухи

дөньясының чисталыгында күрә. Иман-инану кешелек өчен зарури булган әхлакый кыйммәтләрне саклый.

Яшәү рәвешен дин-шәригать кануннары билгеләгән чорларда, бигрәк тә авыл җирлегендә яшәгән татарларда, өч буыннан торган традицион гаиләләр киң таралган күренеш була. Бер түбә астында яшәгән өч буынның өч төрле яшәү рәвешен, өч төрле дөньяга карашын үз эченә алган гаиләләрдә бу катлаулы эчке атмосфераны тәртиптә тотуның үз эчке кагыйдәләре булган. Шуның өстенә, татарлар арасында кардәш-туганнарны берләштергән катлаулы гаиләләр дә таралыш тапкан була. Бу төр гаиләләр якын туганнарның күрше булып яшәүләреннән гыйбарәт. Зур хуҗалыкны алып бару, бер-береңә ярдәм итү туганлык җепләрен ныгыткан, өлкәннәргә, бер-берсенә хөрмәт белән карарга өйрәткән [2: 40]. Гаиләдәге өлкәннәргә хөрмәт хисе белән тәрбияләнгән яшь буын җәмгыятьтә дә башкаларга ихтирам белән караган. XX гасырда илдәге сәяси-тарихи атмосфераның үзгәрүе татар гаиләсе эчендәге рухи кыйммәтләрнең һәм гаилә типларының да үзгәреш кичерүенә сәбәп була. Замана алмашынуы тәэсирендә берничә буынны үз эченә алган традицион гаиләләр азаюга таба бара, нигездә, авылларда гына сакланып кала. Мөстәкыйльлекне яратучы яшьләр ата-ана һәм баладан формалашкан кечкенә гаилә тибын өстен күрә башлый. Гаиләдә өлкән буынның булмавы, әлбәттә, гаилә эчендәге традицион гадәтләрнең, дини йолаларның һәм үткән белән бәйләнешнең өзелүенә китерә. Баласыз гына, үз рәхәтләрен генә күреп яшәргә теләүче заманча гаиләләр исә милләтнең киләчәгенә афәт тудыра, чөнки татарларда гаилә төшенчәсе милләт һәм дәүләтчелек төшенчәсе белән тыгыз бәйләнгән. Гаилә эчендә бирелгән милли тәрбия, милли үзаң һәм әхлакый кыйммәтләр генә татар милләтенең киләчәге ныклы булачагына ышаныч тудыра ала.

Кеше-гаилә-җәмгыять мөнәсәбәтләре социологлар һәм педагогларның гына түгел, язучыларның да игътибарын үзенә тарта. Җәмгыятьтәге милли-әхлакый кыйммәтләрнең юкка чыга бару сәбәпләрен гаилә проблемасы белән бәйләп караган, гаилә таркалуның җәмгыять һәм милләтнең тотрыксызлануына китерүен аңлаган татар һәм төрек әдипләре бу җитди теманы үз иҗатларында сәнгатьчә гәүдәләндерәләр.

Урта гасыр татар әдәбиятында гаилә, хатын-кыз мәсьәләләре тасвирлануга шәрык традицияләре белән дин, шәригать кануннары зур йогынты ясый. Дөньяви эчтәлекле әсәрләрдә югары катлау – патша, хан кызлары – матурлыгына дан җырлана, аларның эш-гамәлләренә мәдхия укыла. Шул ук вакытта гаиләнең ныклы нигезен тәшкил иткән кыйммәтләрнең контуры барлана башлый. Татар-болгар ядкәре Кол Галинең «Кыйссаи Йосыф» (1212) поэмасында яшьлегендә Йосыф тарафыннан кире кагылган Зөләйха, тугрылыгын һәм аңа булган хисләрен саклавы нәтиҗәсендә, яшьлегенә кире кайтып, Йосыфка кияүгә чыгу бәхетенә ирешә, бәхетле гаиләнең нигезе булган мәхәббәт тантана итә [3: 153]. Мәхмүд Болгари, Котб, Сәйф Сараи, Харәзми әсәрләрендә гәүдәләнгән әхлакый проблемалар да гаилә мотивлары белән кушылып китә. Бу яктан XVII гасыр шагыйре Мәүла Колый хикмәтләре аеруча гыйбрәтле: «Мәүла Колый тигез мәхәббәткә корылган гаилә тормышын мактый, бала тәрбияләүне ата-ана өчен зарури эш дип саный» [4: 46]. Гаиләдә хатын-кызның роле, аңа хас күркәм-матур сыйфатлар, ир-ат күңел дөньясында хатынының урыны кебек мотивлар XVIII йөз шагыйре Габдерәхим Утыз-Имәни мәрсияләрендә чагылыш таба [5: 136].

Милли идеяләр көчәя башлаган һәм шәхес проблемасын үзәккә алган XIX гасыр татар әдәбиятында гаилә темасына аеруча киң урын бирелә башлый. Мәгърифәтче язучылар шәхеснең формалашуын гаилә эчендәге тәрбиягә, ата-ананың роленә бәйләп карыйлар. Белемле һәм тәрбияле шәхес үстергән гаиләләр язмышында татар тормышының ныклы киләчәген күрәләр. Муса Акъегетнең («Хисаметдин менла», 1895), Закир Һадинең («Бәхетле кыз», 1904), Риза Фәхретдиннең («Әсма, яки гамәл вә җәза», 1903) әсәрләрендә [6] Ислам дине кагыйдәләренә, милли гореф-гадәтләргә һәм заманча мөнәсәбәтләргә нигезләнгән үрнәк гаилә типлары тудырыла. Гаилә бәхете ир-атның һәм әйләнә-тирәнең хатын-кызга уңай мөнәсәбәтендә ачыклана.

Татар халкының кискен иҗтимагый-рухи, мәдәни үзгәрешләре чоры XX гасыр башы татар әдәбиятында гаилә темасының үзенчәлекле сурәтләнеше күзәтелә. Билгеле булганча, XX гасыр башында моңа кадәр шәркый традицияләр, Ислам мәдәнияте йогынтысында яшәгән татар халкы Европа мәдәниятенә йөз белән борыла, европача, русча яшәү үрнәгенә омтыла. Яңа татар әдәбиятында

кеше бәхете проблемасы, фәлсәфи төсмер алып, иҗтимагый-милли яссылыкта сурәтләнә башлый: ир-хатын, килен-кайнана, ата-ана һәм бала мөнәсәбәтләре иске татар тормышын асылыннан үзгәртеп кору идеяләре белән тыгыз үрелеп күрсәтелә, һәм соңгысы үз чиратында гаилә буыннары – «ата» һәм «бабалар» мөнәсәбәтләрен тагын да кискенләштереп җибәрә. Кешенең бәхетле булу-булмавы нинди шартларга, сәбәпләргә бәйле дигән сорауларга җавап эзләнә. Иҗтимагый-рухи яңарыш милли чынбарлыкта милләтнең яртысын тәшкил иткән хатын-кызга карашны, аның гаиләдә генә түгел, ә җәмгыятьтәге урынына да мөнәсәбәтне уңай якка үзгәртүне көн тәртибенә куя. Гаилә кору, угылны өйләндерү, кызны кияүгә бирү йола, гореф-гадәтләрендә дин-шәригать кануннарының көче шактый кимеп, никах иреге яклана башлый. Ә алар, үз чиратында, гаилә кыйммәтләренә сизелерлек тәэсир ясый. Менә шушы шартларда Г.Исхакый, Ф.Әмирхан, Г.Ибраһимов, Г.Камал һ.б. сәнгати сурәтләнешенең гаҗәеп бай традицияләре булган хатын-кыз һәм гаилә темаларын үз әсәрләрендә чагылдыралар. Милләт һәм кеше язмышында гаиләнең мөһим ролен аңлаган Гаяз Исхакый иҗатында («Өч хатын берлә тормыш», 1900; «Бай угълы», 1903; «Алдым-бирдем», 1907; «Остазбикә», 1915 һ.б.) [7] бәхетсез гаиләләрнең сәбәпләре күрсәтелү белән бергә үрнәк гаилә модельләре дә иҗат ителә. Шул ук вакытта хатын-кызның гаиләдәге һәм җәмгыятьтәге урынына һәм бурычларына караш та үзгәрә: ул акыллы хатын һәм кайгыртучан ана гына түгел, бәлки милләтнең алга китешендә үзеннән өлеш кертүче көрәшче зат буларак та сурәтләнә.

Романтик ысулда иҗат ителгән әсәрләрдә мәхәббәт темасына өстенлек бирелү табигый. Ф.Әмирханның «Хәят» (1911), Г.Исхакыйның «Мөгаллимә» (1913), М.Фәйзинең «Тәкъдирнең шаяруы» (1913), К.Тинчуринның «Соңгы сәлам» (1917) [8] һ.б. әсәрләрдә ир белән хатын арасындагы тигез мәхәббәткә корылмаган, матди кыйммәтләргә өстенлек бирелгән гаиләләрдә кеше бәхете тулы була алмый, гаилә кыйммәтләре дә зәгыйфьләнә, «бәхеткә дә, ямьгә дә, күңел тынынычлыгына да урын юк» [9: 43] дигән фикер үткәрелә.

Октябрь инкыйлабына кадәрге татар гаиләсе эчендәге катлаулы яшәү моделе – ир–хатын, килен – кайнана-кайната, туганлашкан ике нәселнең унай яки каршылыклы мөнәсәбәтләре – Галимҗан Ибраһимовнын совет чорында яңа вариантта язылган (беренче вариант 1908 елда языла) «Татар хатыны ниләр күрми» (1923) повестенда һәм «Казакъ кызы» (1924) [10] романында аеруча киң планда тасвирлана. Бу әсәрләрендә әдип хатын-кыз язмышын һәм шәхес иреге мәсьәләсен, милли традицияләргә бәйләп, зур осталык белән тасвирлый. Гаиләнең кануннар белән чикләнгән «ябык система» булуын, җәмгыятьнең гомуми законнарына да бәйле икәнлеген сәнгатьчә чаралар ярдәмендә исбатлый. Гөлбануның фаҗигале язмышы, рәхимсез кайнана ихтыярында булуы кырыс чынбарлыкның нәтиҗәсе буларак тасвирланса, казакъ даласының чиксез иркенлегендә үскән Карлыгач-Сылуның киләчәге дә ыруглар арасындагы, гаилә эчендәге кануннар «читлегенә» бикләнгән. Шулай да бу героинясының язмышын Г.Ибраһимов романтик планда хәл итә: әсәр Арысланбай белән Карлыгачның гына түгел, казакъ иленең дә киләчәге «…кызыл уттай яна башлаган ерак таңга таба» борылган булуын хәбәр итеп тәмамлана.

Совет илендәге сәясәтнең үзгәрүе нәтиҗәсендә совет әдәбиятында гаилә төшенчәсенә идеологик мөнәсәбәт формалаша. Моңа кадәр аерым кеше бәхетен һәм милләт киләчәген гаилә тормышына гына бәйләп караган бер төркем язучылар икенче чиккә тайпылалар: хатын-кызның азатлыгын аның гаиләдән «азат» булуы дип күз алдына китерәләр. Кешелекнең яшәү рәвеше булган гаилә кору, бала үстерү кебек зарури күркәм гадәтләр, мещанлык күренеше итеп, тискәре бәяләнә башлый. Башта бу шаукымга бирелеп алган язучылар үзләре үк мондый «яңалыкның» реаль нәтиҗәләрен тасвирлап күрсәтәләр: бүген дә актуальлеген югалтман әсәрләр иҗат итәләр. Мәсәлән, Һади Такташның «Югалган матурлык» (1929) [11] роман-пьесасында Галия укымышлы, партия-комсомол эшендә дә заманча актив. Ләкин көннәрен комсомол һәм җәмәгать эшләрендә уздыру сәбәпле, гаиләсенә һәм баласына вакыт аера алмый. Нәтиҗәдә, яшәү мәгънәсе булган баласын, гаиләсен һәм мәхәббәтен югалта. Яңа җәмгыятьнең үрнәк гаиләсен төзиячәкләренә ихлас ышанган геройлар яңалыкны тулысынча традицияләрдән ваз кичү дип уйлап ялгышалар. Һ.Такташ «Мәхәббәт тәүбәсе» (1927) [12] поэмасында да яңалык эзләү юлындагы тайпылыш – «ирекле мәхәббәт» шаукымына бирелү нәтиҗәсе икәнлеген тасвирлый һәм иң гадел, табигать

кануны булган сүзләрне язып калдыра: «хатын-кызның бөтен матурлыгы, бөтен күрке – ана булуда».

Гадел Кутуй «Тапшырылмаган хатлар» (1935) [13] повестенда гаилә тормышына җитди караучы, үз бәхете өчен генә түгел, бәлки киләчәк буынны тәшкил итүче балаларның бәхете өчен дә җаваплылык хис итүче Галия образын иҗат итә. Ул һәр нәрсәгә җитешә: белемен дә арттыра, балаларына ана назын, тиешле тәрбиясен бирә. Шул ук вакытта, җәмгыять тормышыннан да читтә калмыйча, кешеләргә кирәкле, файдалы хезмәт белән яшәргә омтыла, талантлы врач булып таныла. Ирекле мәхәббәткә дәгъва кылган Искәндәр исә ата булу вазифасыннан һәм гаилә җаваплылыгыннан кача. Искәндәрнең, үзенең талантлы артист булуына гына өстенлек биреп, хатыны Галиягә кимсетеп каравы һәм аңа хыянәте гаиләнең җимерелүенә китерә. Атасыз гаиләнең тулы була алмавын аңлаган язучы Галиянең юлына балалары өчен үрнәк ата булырлык Вәли Сафиуллинны чыгара. Замана шаукымына каршы тору өчен, гаилә эчендә ир-хатын арасында үзара хөрмәт, сабырлык һәм тугърылык кебек «эчке кануннар» әһәмиятле. Кешелекле бу сыйфатлар җәмгыять тормышына гаиләдән күчә дигән нәтиҗә җиңел аңлашыла.

Татар әдәбиятының сугыштан соңгы чорында да кеше-гаилә-җәмгыять мөнәсәбәтләре игътибар үзәгендә калды. Шул ук вакытта, тормыш барышы традицияләргә дә үзгәрешләр кертте. Иҗтимагый тормышта шәхеснең роле активлаша барган саен, кеше тормышында гаилә икенче пландагы рольне үти башлады һәм бу шулай булырга тиеш кебек иде. Ләкин бу проблеманың никадәр катлаулы һәм төрле сәбәпләргә бәйле икәнлеге әдәби әсәрләрдә тасвирлана барды. Бу, мәсәлән, Әмирхан Еники повестьларында аеруча игътибар белән анализланды һәм төрле язмышлы кешеләр мисалында расланды. Мәсәлән, «Саз чәчәге» (1955) [14] әсәренең герое – райком секретаре булып уңышлы эшләп килгән Шакир Мостафин – эшендә һәм тормышында терәк булган, акыллы хатыны һәлакәтеннән соң, икенче районга күчеп килә. Чибәр, әмма саз чәчәге кебек тышкы матурлыкка гына ия булган җилбәзәк кызга өйләнә. Майпәрвәз «ханым» тәрбиясен алган Наҗия белән корган гаилә Шакир өчен сазлык, түбән тәгәрәү булып чыга. Ул хыял-максатларыннан аерыла, яраткан эшеннән мәхрүм кала, шәхес буларак та үзен югалта. Мондый гаилә кемне бәхетле итә ала – ирнеме, ирен үзенә буйсындырып яшәү максатын куйган хатыннымы? Гомумән, бәхетле яшәү нинди була? Бу сорауларга җавапны әдип башка әсәрләрендә, төрле геройлары һәм төрле гаилә типлары мисалында иҗат итә. Һәр очракта укучыларын уйландырырлык сораулар да куеп калдыра. «Рәшә» (1962) [14] повесте акыллы, тырыш һәм барысын да алдан уйлап куеп яши торган Зөфәр язмышын тасвирлый. Алдына куйган максатка ирешү өчен, ул Рәшидәгә булган мәхәббәтеннән дә баш тарта; башкалардан өстен булып, бай һәм ирекле тормыш корып куя… һәм, упкын читенә килеп җиткәндә, үзенең беркемгә дә кирәк булмавын, бушлык эчендә калуын аңлап ала. Исәп-хисапка гына корылган «курчак» гаилә дә чын шәхси бәхет түгел икәнлеге аңлашыла. Кайда ялгышты соң Зөфәр? Кем гаепле аның шундый хәләттә калуына? дигән сораулар әле дә безнең алда тора.

«Төнге тамчылар» (1964), «Тынычлану» (1978) [14] әсәрләрендә зур галим дәрәҗәсенә ирешеп тә, мәхәббәтенә хыянәт итеп, шул хыянәте бәясенә корылган гаиләдә бәхетле була алмау яки гаиләдә тавыш чыкмау «хакына» корып куелган пассив «тынычлык» – тормыш арбасыннан төшеп калу, кадерсез, кирәксез булып, үзеңне алдап яшәү икәнлеге психологик осталык белән тасвирланган.

XX гасыр ахырында җәмгыятьтәге үзгәрешләр тормышка һәм яшәү кыйммәтләренә карашларны үзгәртте. Бу хәл кешенең яшәү рәвешенә, гаилә тәртипләренә дә йогынты ясамый калмады, әлбәттә. Җәмгыятьтәге тотрыксызлык гаилә кануннарын да, кешенең эчке дөньясын да какшатты. Язучылар сәбәпләрнең бүгенге көн белән генә бәйле булмавын, еракта килгән тамырлар белән бәйле икәнлегенә үзләре үк шаһит иделәр. Мәсәлән, Аяз Гыйләҗевнең «Балта кем кулында?» (1989) [15] романы, исеме белән үк сискәндереп, хакимият белән халык арасындагы каршылыкларның рәхимсезлеген «күзгә күренмәс» җепләр белән чорналган шәхси язмышлар мисалында тасвирлады. Кеше характеры, нинди шартларга куелуына карап, ни дәрәҗәдә үзгәрүчән, яраклашучан яки яраклаша алмаучан да булуын сурәтләп, автор кеше күңеленең иң яшерен серләрен дә фаш итеп бара. Кеше күңеленә кереп урнашкан курку хисе көчле характерлы Нәҗипне кол хәленә төшерә, нык ихтыярлы хатыны Наиләне

иренә хыянәт итеп яшәргә мәҗбүр итә. Мондый гарип гаилә корылуга сәбәпче булган явыз система турында чаң суга әдип. Соңрак автор нәкъ менә гаиләдә кешене шәхес итеп формалаштыруда нигез салыну проблемасына яңадан әйләнеп кайта. Гаилә моделе «йорт», «әти», «әни» традицион образлары аркылы оештырылып, «әти кеше тормыш кагыйдәләрен өйрәтүче мөгаллим», «ана образы милли яшәеш нигезләрен өйрәтүче, милли кыйммәтләрне тәрбия кылучы» буларак тәкъдим ителә [16: 592-594].

Хәзерге чор язучыларыннан Фоат Садриевның «Бәхетсезләр бәхете» (2001-2007) [17] исемендәге роман-трилогиясе дә совет чорында җәмгыятнең гаилә тормышына тәэсирен, шәхес трагедиясен җанлы буяулар ярдәмендә яктыртуы белән кызыклы. Романда гаҗәеп олы идеаллар белән яшәүче, кешелек тарихында яңа борылышлар ясарга теләүче Ирек Сабитовның, дәртләнеп, партия сафларына керүе, партия райкомына инструктор булып урнашкач, «өстәгеләр» тарафыннан талантын үз мәнфәгатьләренә җигеп, аны рухи имгәтүләре, сындырылуы тасвир ителә. Ирек хезмәт иткән тирәлек аны үз кубызына биетә, үзе теләгәнчә эшләтә. Партия эшенә бөтен җаны-тәне белән бирелгәнлектән, гаиләсенә тиешле игътибары калмый. Ул үз хатасын коточкыч упкынга төшкәч, гаилә фаҗигасен кичергәч кенә аңлый. Романда гаделлек бозылган, икейөзлелек хакимлек иткән шартларда кеше бәхет дип санаган яшәү рәвеше гаиләне дә кайгы-хәсрәт эчендә яшәтә икәнлеген автор төп геройлар Ирек белән Зәнфирә мисалында, авыл кешеләре язмышында каршылыклы хис-кичерешләр, ялгышу һәм алданулар мисалында раслый.

Узган гасырның туксанынчы еллар татар әдәбиятына галим һәм тәнкыйтьче Тәлгат Галиуллин килеп кушыла. «Замана балалары» (1993), «Дәгъва» (1995) әсәрләреннән башлап, шәхес һәм гаилә язмышлары яшәп килгән системага, иҗтимагый шартларга аерылгысыз рәвештә бәйле икәнлеген дәлилле анализлап иҗат итә. Аның «Тәүбә» (1997), «Элмәк»(1998) романнарын йомгаклаган «Сәет Сакманов» (2005) [18] исемле роман-трилогиясе – хәзерге заманның гәүдәләнеше булган күренекле әсәрләрнең берсе. Вакыйгалар эзеннән генә барганда нәтиҗә ясау куанычлы түгел: Сәет Сакмановның үзе теләгәнчә яшәргә хокукы булмау гына түгел, ул яраткан кешесен дә, гаиләсен дә саклап кала алмый, үзе дә һәләк була. Хикмәт аның шәхси сыйфатларында гына да түгел. Сәет – үз чоры, заманы «тудырган» шәхес. Заман «тәкъдим иткән» шартларны кабул итеп, заман белән «бил алышып» яшәргә теләгән шәхес. Әмма заман аны үз чоңгылына йотып ала. Бу образның «балачагын» Ә.Еники иҗат иткән Зөфәр язмышында күрәбез кебек. Татар әдәбияты үз тарихында заман геройларын эстафета кебек чордан-чорга тапшырып бара.

Мөстәкыйль дәүләтчелеккә ия булуга карамастан, төрек җәмгыятендәге гаиләләр дә тарихи чорлар хәрәкәтендә төрле мәдәни үзгәрешләргә дучар була. Кайсы чорда һәм кайда яшәвенә карап, гаилә моделе һәм эчке мөнәсәбәтләр үзгәрә. Авыл җирлегендә көн итүче гаилә белән шәһәрдә яшәүче гаилә арасында зур аерма күренә. Татарлардан аермалы буларак, төрекләрдә электән авылларда «ана, ата һәм араларында кан туганлыгы булган икенче һәм өченче буын туганнарның да бер арада яшәгән киң гаиләләр» очрый. Киң гаиләләрдә туганлык җепләре көчле, ирләр, гаилә башлыгы буларак, бөтен мәсьәләләр өчен җаваплы булган. Мәхмүт II заманында (идарә иткән еллары 1808-1839 еллар) туфрак реформалары башлангач, гаиләдәге ир балаларга тигез рәвештә җир бүлеп бирелү сәбәпле, традицион киң гаиләләр кечкенә гаиләләргә бүленә башлый [19: 2]. Шулай да ул үзенең асыл үзенчәлеген – ата культының көчен югалтмый, ул гаиләнең терәге һәм туендыручысы булып кала. Бу төр гаиләдә хатын-кызның урыны икенче планда кала килә, ул, беренче чиратта, бала тудыручы һәм кыр-бакча эшләрендә иренә ярдәм итүче вазифасын башкара.

Төрек җәмгыятендә шәһәр культурасы гаиләнең эчке кагыйдәләренә аеруча көчле тәэсир итә. Белгәнебезчә, Европа каршында шактый көчсезләнгән Госманлы дәүләтенең соңгы гасырында, ягъни 1839 елда, рәсми рәвештә, Танзимат (яңа тәртип) карары игълан ителә. Нәтиҗәдә дәүләт күләмендә сәяси, хәрби һәм икътисадый өлкәләрдә яңарышка, өр-яңа бер мәдәниятқә – Европа казанышларына омтылу чоры башлана [20: 28]. Моңа кадәр Шәрык традицияләренә нигезләнеп гомер иткән төрек тормышына Гареб гадәтләренең үтеп керә башлавы гаилә мәсьәләсе тирәсендә дә төрле бәхәсләр тудыра. Кайбер кешеләр гаилә төзелешендә төрек-ислам гадәтләрен якласа, икенчеләре Европадан килгән фикерләрне хуплый. Төркичелек фикерен яклаучы күренекле

Зыя Гөкальп исә, Европадагы ир-хатын тигезлеге һәм төрек әхлагы бергә яшәгән «милли гаилә» тибын тәкдим итә [21: 4].

Гаилә типларының, гаилә эчендәге мөнәсәбәтләрнең үзгәреш кичерүе, татарлардагы кебек, төрек тормышында да гаиләдә һәм җәмгыятьтә хатын-кызга булган мөнәсәбәтнең үзгәрешенә бәйле. Госманлы чоры әдәбиятында хатын-кыз төрле чагыштыру-охшатулар ярдәмендә хыялый бер образ итеп тасвирланса, Европа әдәбиятыннан тәэсирләнгән Танзимат чоры әсәрләрендә ул чынбарлык вакыйгалары фонында тормышчан образ итеп сурәтләнә башлый. Хатын-кыз, ислам гадәтләренә күрә әхлаклы, гаилә учагын саклаучы һәм яхшы ана булу сыйфатлары белән бергә, белемле һәм җәмгыять эшләрендә актив зат итеп тудырыла. «Ибраһим Шинаси, Нәмык Кямал, Зыя Паша нигез салган һәм Әхмәт Мидхәт, Габделхак Хәмит, башкалар аерым юнәлешләрен тудырган, үстергән бу яңа әдәбиятта, гасырлар буена формалашкан эстетик нормалар җимерелеп, алар урынына яңалары барлыкка килә. Анда хатын-кызның гаиләдә, җәмгыятьтә тигез хокуклы булырга тиешлеге, дөньяви белем, заманча тәрбия бирү, халыкны томаналыктан алып чыгачак фән, мәдәният тудыру идеяләре чагыла башлый…» [22: 29]. Гаиләдә һәм җәмгыятьтә ир-хатын тигезлеге, хатыннарның белем алудагы хокуклары мәсьәләләре беренчеләрдән булып Әхмәт Мидхәтнең (1844-1912) «Хатыннар фәлсәфәсе», («Felsefe-i Zenan», 1870) [23] әсәрендә күтәрелә. Язучы хатыннарның матди яктан бәйсез булырга тиешлеге, кияүгә чыкмыйча да үз тормышларын алып барырга сәләтле икәнлеге фикерен әсәр герое Фазыла ханым язмышына бәйләп уздыра. Тәрбияле һәм укымышлы Фазыла ханым, гаилә эчендә әсир булырга теләмәгәнлектән, кияүгә чыгудан баш тарта. Яшәү мәгънәсен башкаларга ярдәм итүдә, аеруча төрек кызларын караңгылыктан коткаруда күрә: тәрбиягә Акилә һәм Зәкия исемле ике кыз алып, аларның белемле булуы өчен күп көч куя. Башка бер әдип Нәмык Кямал (1840-1888) исә җәмгыять тотрыклылыгында гаиләнең әһәмиятле роль уйнавын ассызыклый. Гаиләдә ана-бала, ир-хатын, килен-кайнана мөнәсәбәтләрен искелек белән яңалык бәрелеше аспектында сурәтләгән «Уяну» («İntibah», 1876) [24] романында, татар мәгърифәтчеләре кебек, шәхеснең киләчәк язмышында гаилә тәрбиясенең әһәмиятле икәнен исбатлый.

Танзимат (1859-1895), аеруча Сәрвәт-и Фүнун (фән байлыклары мәгънәсендә килә, 1896-1901), икенче төрле әйткәндә, җәдитчелек әдәбияты язучылары сурәтләү объекты итеп башлыча Истанбулның югары катлау гаиләләрен һәм гаилә эчендәге мөнәсәбәтләрне ала. Ул чор төрек прозасында Нәбизадә Назыймның «Зөһрә» («Zehra», 1894), Халит Зыя Ушаклыгөлнең «Тыелган мәхәббәт» («Aşk-ı Memnu», 1901), Мәхмәт Рәүфнең «Сентябрь» («Eylül», 1901) [25] кебек мәшһүр романнарында гаилә-җәмгыять бәйләнеше һәм катлаулы гаилә төрләре сурәтләнә. Аларда шул чор җәмгыятенә хас социаль-әхлакый үзгәрешләр җәмгыятьнен кечкенә парчасы саналган гаилә эчендә яктыртыла, ягъни европача яшәү рәвешен сайлаган төрек гаиләсе моделе аша шул чор җәмгыятенә бәя бирелә. Романнардан күренгәнчә, берничә катлы зиннәтле йортта, нигездә, өлкән буын, урта буын, балалар һәм хезмәтче яки җарияләрдән оешкан зур гаилә бер түбә астында яши. Өлкән буын кешеләре госманлы чоры әхлагы һәм тәрбиясенең үрнәге итеп бирелсә, ул-килен һәм оныклар европача яшәүчеләрнең вәкиле сыйфатында килә. Бу төр гаиләләрдә каршылык, башлыча, төрле буынның тормышка һәм гаилә эчендәге яшәү рәвешенә карашларының төрле булуына нигезләнсә, икенче яктан, тышкы тәэсирләр йогынтысында ир белән хатын арасындагы мөнәсәбәтләрнең какшавында да күренә. Мәсәлән, таркалган гаилә язмышын яктырткан «Зөһрә» романында гаилә бәхетен һәм тынычлыгын бозуда Зөһрәнең көнчелеге, ире Сөбхинең оясына һәм хатынына хыянәте, кайнанасының гаилә бердәмлеген саклап калуда битарафлыгы әһәмиятле факторлар итеп алга чыгарыла. Кайбер әсәрләрдә (Ушаклыгөл Х.З. «Тыелган мәхәббәт», Рәүф М. «Сентябрь») гаиләнең нигезен тәшкил иткән мәхәббәт һәм тугрылык төшенчәләренең, заман шаукымына бирелеп, яшерен мәхәббәт хисләре һәм хыянәт нәтиҗәсендә тапталуы, гаилә эчендәгеләрнең тирән газаплар кичерүе тирән психологик осталык белән сурәтләнә. Романнарда мондый төр гаиләләрдә балаларның заманча белем алуына, чит ил укытучылары ярдәмендә сәнгать, музыка белән шөгыльләнүенә, башка телләр өйрәнүенә зур әһәмият бирелү, икенче яктан, электән килгән рухи кыйммәтләрнең гаилә эченнән акрынлап кысрыкланып чыга баруы яктыртыла.

Яңа төзелгән Төрек республикасының (1923) беренче елларыннан ук гаилә төзелешендә дә үзгәрешләр кертелә башлый. Азатлык сугышында бик күп санда корбаннар биргәнлектән, илдә хатын-кызның, беренче чиратта, ана булу вазифасы алга чыгарыла, бала үстерү ватан бурычы итеп санала. Дәүләт тарафыннан хатыннарның белем алуы һәм эшкә урнашуы да әһәмиятле шартлардан берсе итеп билгеләнә [26: 238]. Соңгы фикер мәшһүр романчы Халидә Әдип Адыварның (1884-1964) күпчелек әсәрләрендә төп мотив төсендә уздырыла. Аның героинялары европача карашлы, көчле рухлы һәм үз ирекләре өчен көрәшүче феминист затлар буларак аерылып тора. Җөмһүрият чоры әдәбиятының (1923 елдан башлап бүгенгә кадәр) башлангыч чор язучыларыннан Решат Нури Гөлтекинның «Куаклык кошы» («Çalıkuşu», 1922) [27] романындагы Фәридә образы да киң катлау укучыда онытылмас якты эз калдырган «яңа яшь бер кыз тибы» [20: 406] булып санала. Маҗараларга омтылу, үзенә хыянәт итте дип уйлаган сөйгәне Кәмрахтан качу һәм үзен раслау, тамагын туйдыру өчен акча эшләү теләге Фәридәне Анадолуның караңгы һәм артта калган авылларына китерә. Төрле каршылыкларны җиңеп, үз намусын саклап калган бу максатчан һәм фидакарь кыз берничә буын «төрек укымышлыларын, аеруча, кызларны авылларда укытучылык эшенә илһамландыра» [20: 406].

Җөмһүрият чоры язучыларыннан социалистик реализм методы тарафдары, прозаик һәм драматург Орхан Кямалның (1914-1970) «Кечкенә ирнең романы» («Küçük Adamın Romanı») сериясеннән «Ата өе» («Ata Evi», 1949) [28] исемле беренче китабында бер гаилә язмышы катлаулы ижтимагый-сәяси вакыйгалар яссылыгында сурәтләнә. Хикәяләүче романның беренче өлешендә өч буын кешеләре бергә яшәгән традицион төрек гаиләсе, гаилә эчендә хатын-кызның хокуксызлыгы, ата кешенең көчле роле белән таныштыра. Адвокат булып эшләүче ата, гаиләнең матди хәлен никадәр яхшы кайгыртса да, хатынына һәм балаларына мөнәсәбәттә бер деспот итеп күз алдына бастырыла. Ире никадәр кыйнап, җәберләп яшәсә дә, ана кеше иренең авыр көннәрендә төп ярдәмчесе булып кала.

Мөселман гаиләсендәге ана кешенең сабырлыгы, золым күрүенә карамастан, иренә булган тугрылыгы мәсьәләсе – татар әдәбияты өчен дә хас тема. Орхан Кямалның әлеге романындагы ана образы белән Г.Исхакыйның «Өч хатын берлән тормыш» (1900) драмасындагы Әсма, «Бай угълы» (1902) романындагы Бәдрия арасында янәшәлек уздырырга мөмкин. Акыллы һәм түземле татар хатыннары да ирләренең яманлыкларына гел яхшылык белән җавап бирә, «җан тәслим кылдыкларында» яннарында була.

Алда Г.Исхакый һәм Г.Ибраһимов әсәрләре мисалында телгә алынган килен-кайнана арасындагы катлаулы мөнәсәбәт Орхан Кямал романында да урын ала. «Ата өе»ндә электән кимсетүле мөнәсәбәт күреп яшәгән кайнана, үз чиратында, килененә начар мөнәсәбәттә: улына гел шикаять итеп, аларны талаштырып яши. Әсәрне укыгач, күпчелек мөселман гаиләләрендә ир-хатын һәм кайнана-килен мөнәсәбәтләренең берничә буын традицион хәлдә дәвам итүе аңлашыла.

Романда икенче мөһим сюжет сызыгы гаиләнең беренче дөнья сугышы алды (туган ягы Аданада яшәүләре), сугыштан соңгы (Конья районына күченүләре) һәм Бәйруттагы хәлен илдәге тарихи үзгәрешләргә бәйләп аңлатуга нигезләнгән. Сугыштан соң илдәге икътисадый хәл тәэсирендә бу гаилә эчендә матди проблемалар башлана, бу, үз чиратында, ата кешенең гаилә кешеләренә булган мөнәсәбәтен тагын да миһербансызландыра. Җитәкчелек белән сәяси каршылыкка кергән ата кеше, гаиләсен алып, Бәйрутка качарга мәҗбүр була. Бу гаилә чит туфракларда, юксыллыкта газап чигеп, ватанын сагынып, бик авыр көннәр кичерә. Аталары вафатыннан соң, гаилә көч-хәл белән туган якларына кайтып егыла. Символик эчтәлекле «Ата өе» романының исеме туры мәгънәсендә адвокат ата кешенең йорты, гаиләсе кебек аңлашылса, күчерелмә мәгънәдә туган җир, туган туфрак, Ватан төшенчәләрендә килә. «Ата» аллегорик-символик образы күчерелмә мәгънә алып, кодрәтле, фәкать заман үтү белән көчен югалткан госманлы дәүләте кебек укыла башлый.

Гомумән, романның баш герое яшь егетнең аңлатулары аша, Орхан Кямал, бер гаилә язмышын ил күләмендәге сәяси вакыйгалар фонында сурәтләү белән бергә, гаилә эчендәге мөнәсәбәтләрне ачыклауга да урын бирә. Гаиләдә ата кешенең көчле авторитеты, бердәмлек һәм эчке кануннар ныклыгы гаилә әгъзаларын сәяси һәм икътисадый афәтләрдән саклап кала.

Җөмһүрият чоры төрек гаиләсе моделе, гаилә эчендәге мөнәсәбәтләр төрек әдәбиятының мәшһүр каләм иясе Решат Нури Гөлтекинның (1889-1956) «Яфрак коелуы» («Yaprak Dökümü», 1949) [29] романында гыйбрәтле рәвештә тасвирлана. «Яфрак коелуы» романы – егерменче гасыр төрек классик әдәбиятының иң мәшһүр һәм психологик осталык белән язылган әсәрләрдән берсе. Бер гаиләнең таркалуын аңлаткан бу роман эчке рухы белән Садри Җәләлнең «Дим буенда» (1914) [30] повестена аваздаш. Ике әсәрдә дә ата-ананың киләчәк белән бәйле өметләренең акланмавы, матур бер гаилә балаларының бәхетсез язмышка дучар булуы, заман узу белән яшәгән йортларының да хәрабә хәленә килүе эчке бер сызлану аша бирелгән. Әсәрләрдә вакыйгалар сурәтләнгән заман төрле булса да, үзәктә гаилә, гаиләдә ата-ананың бурычы, гаилә һәм җәмгыять, намуслы яшәү кебек мәңгелек мәсьәләләр яктыртылган.

Р.Н.Гөлтекинның «Яфрак коелуы» романында традицион госманлы чоры тәрбиясе алган ата белән заманча яшәргә теләгән балалары арасындагы каршылык һәм аның нәтиҗәләре сурәтләнә. Әсәрдән күренгәнчә, баш герой Али Риза бәй гаилә коруга җитди карый, өйләнүне «яңа бер дәүләт кору кадәр әһәмиятле бер эш» дип уйлый. Ул, фидакарь ата, балаларын матди яктан гына түгел, рухи яктан да тәэмин итәргә омтыла, аларны чын күңелдән ярата, үзе дөрес дип уйлаган яшәү принципларында тәрбияләргә тырыша. Төрек җәмгыятендәге икътисадый һәм мәдәни үзгәрешләр чорында яшәгән Али Риза бәй бу яңалыкларга җайлашырга яки каршы торырга әзер булмый. «Алтын яфрак» ширкәтендә бергә эшләүче егет Али Риза бәйгә болай ди: «Бөек Мухарәбәдән (беренче дөнья сугышы) соң бөтен дөньяда гаҗәеп бер уяну булды. Хәзер кешеләр инде сезнең заман кешеләре түгел. Күзләрнең ачылуы гамәлләрне, зур теләк-омтылышларны арттырды. Беркем дә элекке кебек үз хәленнән риза түгел. Бу үтәли җил нәтиҗәсендә иске әхлак кагыйдәләренең җимерелеп үзгәрмәвендә ничек форсат күрерсез» [29: 11], ди. Ягъни яңа җәмгыять аренасына иске әхлакый кыйммәтләргә күрә яшәүче Али Риза бәй җиренә «күзләре ачык», «гамәлләре һәм теләк-омтылышлары арткан» «яңа заман кешеләре» килә.

Гаилә тормышы һәм ширкәттәге эше тыныч һәм салмак кына дәвам иткәндә, ул, намус эше дип, ширкәттәге хаксызлыкларга түзә алмыйча, эшеннән китеп пенсиягә чыга һәм гаилә рәислеген банкта эшләүче бердәнбер улы Шәүкәткә тапшыра. Ул бу вазифаны иң зур бәхет, «король булган бер кешенең башына таҗ» [29: 35] кидерү дип саный һәм вакыйгаларны кырыйдан күзәтүче роленә күчә.

Гаиләнең сакланып калуында, гаилә алдындагы кыенлыкларны җиңеп чыгуда, әлбәттә, гаилә эчендәге «эчке шартлар» зур роль уйный. Ир белән хатын арасында бердәмлек һәм ярдәмләшү, аеруча, хатыннарның сабырлыгы һәм ата кешегә хөрмәте гаиләне таркалудан саклаучы мөһим сыйфатлардан санала. «Яфрак коелуы» романында Али Риза бәйнең хатыны Хәйрия ханым, авыр минутларда иренә терәк булмый, киресенчә, намус эше дип эштән китүенә «гыйсъян байрагы ача»: «Артык житәр… Әгәр бу эшне ташлау намус кирәге эше икән, ташла… Ләкин онытма ки кыйбатлылык көннән-көн арта. Кара, артык саклый алмыйм. Фәрештә кебек балаларың тыеп тора алмаслык хәлгә килә. Юклык йөзеннән балаларың берәр берәр коела башласа, ике кулым, уң бармагым якаңда булыр», [29: 35] дип, балалары ягына күчә. Шул рәвешле, ата белән балалары, ата һәм хатыны арасында туган упкын бер-бер артлы килгән уңышсызлыкларга юл ача.

Саклану көче зәгыйфь, үзара мөнәсәбәтләрдә гармония булмаган гаиләгә тышкы факторлар, аерым алганда, җәмгыятьтәге начар шартлар тизрәк үтеп керүчән була. Романда моңа кадәр гаиләсен җәмгыятьтәге начар гадәтләрдән саклап торган Али Риза бәйнең көчле ата позициясеннән арткы планга чигенүе буй җиткән улы һәм кызларында үз теләкләре белән яшәү теләген тудыра. Җәмгыятьтәге үзгәрешләрдән әллә ни хәбәрләре булмаган саф күңелле балалары беренче адымнарында ук ялгышлыклар ясый башлый. Атасының каршы килүенә карамастан, юаш холыклы Шәүкәт Фәрхунда исемле җилбәзәк хатынга өйләнә һәм бу хатын тәэсирендә Али Риза бәйнең фәрештә кебек кызлары Ләйлә белән Нежла өйләрендә күңел ачу кичәләре оештыра башлый. Өйдәге кичәләр тагын да яхшырак булсын өчен, Фәрхунда тәэсирендә, Шәүкәт банкта акча үзләштерә һәм бераздан кулга алына. Хәерчелектән котылам дип, Нежла сирияле бер кешегә өченче хатын булып китә, Ләйлә исә бер адвокатның сөяркәсе булып яши башлый. Балаларының ялгышлыкларын күтәрә алмаган Али Риза бәй психологик авыру кичерә, гаилә әгъзалары

каршында элекке абруен югалта. Гаиләсенең таркалуын, тыштан искән көчле жил тәэсирендә корып коелган яфраклар шикелле, бабаларының бәхетсезлеккә дучар ителүен аңлый.

Әсәрдә кеше, гаилә язмышы вакыйгалар барган урын – хронотоп белән тыгыз бәйләнештә сурәтләнә. «Яфрак коелуы» романында социаль тормыш белән бергә кешенең дә үзгәрешен сәнгатьчә раслауда йорт образы уңышлы кулланылган. Гомумән, гаилә һәм гаилә кешеләрен үз эченә алган йорт – бер-береннән аерылмас төшенчәләр, шунлыктан гаилә темасын чагылдырган барлык әсәрләрдә дә диярлек гаилә яшәгән йортны тасвирлауга аерым фикри-мәгънәви әһәмият бирелә.

Төрек әдәбиятындагы кебек татар әдәбиятында да йорт гомумкешелек кыйммәткә ия һәм илдәге иҗтимагый үзгәрешләргә бәйле рәвештә төрле мәгънәви яссылыкта чагыла. Татар драматургиясендә йорт образының үсеш-үзгәрешен җентекле тикшергән А.Батталова, әдәби үрнәкләр мисалында, бу образның төрле мәгънәләрен ача: йорт – кешенең матди хәлен билгеләүче эмблема, йорт – күнегелгән тәртипләр, йорт – нигез – туган ил, туган җир, йорт – милләт, йорт – нигез – кеше нәселенең оясы һ.б. [31: 25-40]. Мәсәлән, С.Җәләлнең «Дим буенда» әсәрендә Исхак мирза йортының һәм утарының таркалуы аерым бер гаиләнең һәм нигезнең генә түгел, бәлки мирзалар социаль катлавының юкка чыгуын да символлаштыра. Ф.Әмирханның «Хәят» повестенда татар җәмгыяте традицияләре, иске тормыш тәртипләре йорт образында тупланган. В.Әминева карашынча, «Туган йорт, гаилә һәм җәмгыять тәртипләре, гомумән алганда, татар халкы тормышында үзәк урынны били һәм дини карашлар белән тыгыз бәйләнештә тора» [32: 57].

Р.Гөлтекинның «Яфрак коелуы» романында Али Риза бәйнең йорты гаиләсен тышкы факторлардан саклаучы бер крепость-дивар, йорт эче үз яшәү кануннары, яшәү рәвеше булган бер дәүләт мәгънәсендә килә. Эшләгән чагында Али Риза бәй өчен атасыннан калган йорт хозур һәм киләчәккә өмет символы булып тора. Гаиләдә авторитеты зәгыйфьләнә башлагач, бу өйнең саклау көче кими башлый. Тышкы факторларның һәм яшәү шартларының үзгәрүе нәтиҗәсендә йорт җәһәннәмгә әйләнә. Тавыш-гауга еш була торган йортны балалар да «җәһәннәм» дип атый [29: 52]. Йорт белән баш каһарманның фикерләре һәм яшәү рәвеше арасында параллельлек үткәрелә: иҗтимагый-мәдәни яңарыштан «артта калган» һәм олыгая баручы Али Риза бәй кебек өе дә искергән, тарала, туза башлаган. Өй белән бергә аның эчендәге кешеләр арасындагы мөнәсәбәтләр дә «туза», гаилә таркала.

Бер гаилә фаҗигасен сурәтләгән «Яфрак коелуы» романында Р.Н.Гөлтекин төрек тормышында аерым шәхес бәхете өчен «кечкенә бер дәүләт» статусында булган гаиләнең, гаилә эчендәге бердәмлекнең ни кадәр әһәмиятле булуын күрсәтә һәм, иң мөһиме, гаиләдә ата кешенең авторитеты булырга тиешлеге фикерен уздыра.

1950 еллардан башлап сәнәгатьнең үсүе нәтиҗәсендә авыллардан шәһәргә күчеш арта башлый, нәтиҗәдә, авыллардагы киң гаиләләр таркала, шәһәр җиренә ата-ана һәм баладан формалашкан гаиләләр китә. Ил күләмендә төрле иҗтимагый үзгәрешләр булуга карамастан, бүген дә авыл җирлегендә гаилә моделе, гаилә эчендәге мөнәсәбәтләр, аеруча хатын-кызның гаиләдәге урыны, кияүгә чыгу, өйләнешү кебек гадәтләр кебек дәвам итә. Бу тема хәзерге чор язучысы Хәдичә Биләннең «Игътибар ителмәгән хатыннар» («Umursanmayan kadınlar», 1989) [33] исемле хикәяләр җыентыгында чагыла: аларда гаиләдә ата-кыз мөнәсәбәте, кызларның язмышында атаның роле мәсьәләсе үзәккә алына. «Сунактагы корбан» («Sunaktaki[1] Kurban») хикәясендә әниләре үлгән гаиләдә бөтен җаваплылык яшь кыз җилкәсендә кала. Башта ир туганнары гаилә корсын дип, атасы кызын үз заманында сөйгән кешесенә кияүгә бирми. Еллар узгач, кызының фикерен дә сорамыйча, «синең дә үз ояң булсын инде» дип, үзе теләгән кешегә биреп җибәрә. «Уяну» («Uyanmak») әсәрендә дә ата кеше, кырда эшләргә кеше калмый дип, кызы Мөкатдәснең тормышын көйләү хакында уйламый. Вакыт үтү белән, атасы һәм үги анасының золымыннан котылу өчен, Мөкатдәс яратмаган кешегә кияүгә чыгарга мәҗбүр була һәм, әлбәттә, бәхетсез язмышка дучар ителә. Хатын-кызларга эшкә урнашу мөмкинлеге булмаган төрек авылында бүген дә гаилә – хатын-кыз өчен «кечкенә бер дәүләт», «яшәү үзәге» булып санала, чөнки ул бары тик гаилә чикләре эчендә хәрәкәт итә һәм гаилә башлыгы саналган атасына яки иренә буйсынырга мәҗбүр була.

[1] сунак – дини йолаларда нәзер корбаны чалынган таш.

Шәһәрдә эш мөмкинлекләре киң булганлыктан, белем дәрәҗәсенә карап, ирләренең ризалыгы белән эшләүче хатын-кызлар саны көннән-көн арта. Әмма бу очракта мәсьәләнең икенче ягы калкып чыга. Нәтиҗәдә, хатын-кызларның күпчелеге гаиләсенә, үзенә, баласына һәм иренә кирәкле вакытны багышлый алмый, ә бу, үз чиратында, гаилә эчендәге күңелсезлекләргә юл ача, аның нигезен какшатуга китерә. Гаилә темасы соңгы елларда күбрәк хикәя жанрында һәм аеруча хатын-кыз язучылары иҗатында киң чагылыш таба. Төрек җәмгыятендәге һәм гаиләсендәге хатыннарның хәлен һәм психологиясен яхшы аңлаган әдибәләр бу проблеманы тагын да тәэсирлерәк итеп сурәтли. Хәзерге чор язучысы Җәмилә Чакырның «Сибәл һәм Өрек агачы» (1990) [34] исемле әсәреннән күренгәнчә, ир белән хатын-кыз тигез хокуклы булган җәмгыятьтә авырлык тагын хатыннар җилкәсендә. Гаиләсенә матди яктан ярдәм итәргә һәм үзен эш җирендә күрсәтергә теләгән Сибәл өендәге эшләргә дә җаваплы. Ире, ярдәм итәсе урынга, аның эштән китүен, кайнанасы белән бергә яшәвен тели. Сибәл үз чиратында хатын-кыз ирегенең яклый, хатыннарның өйдә ирләренә һәм кайнаналарына хезмәтче булырга тиешлегенә каршы чыгып, аларның да эш урыннары булу фикерен хуплый.

Соңгы елларда язылган һәм төрек җәмгыятендәге төрле гаилә типларын яктырткан әсәрләрнең күбесе өчен уртак мотивлар – гаиләдә ата кешенең роленең ныклыгы, ир белән хатын арасындагы аңлашылмаучанлык, ата-ана һәм бала, ата һәм кыз арасындагы мөнәсәбәт, хатын-кызларның хокукы, золым, хыянәт кебек мәсьәләләр. Шулай да ерак үткәннән алып, бүген дә төрек культурасында гаилә җәмгыятьнең тотрыклылыгы һәм кешенең яшәеше өчен, иң әһәмиятле шартлардан санала. Үзенең матур традицияләрен саклауга зур игътибар биргән бу халыкта гаилә эчендәге күркәм гадәтләр, күршеләр һәм якын туганнар белән җылы мөнәсәбәтләр яшәвен дәвам итә.

Нәтиҗә ясап, шуларны әйтергә мөмкин. Җәмгыятенең төрле үсеш баскычларында күзәтелгән тарихи, социаль, сәяси һәм мәдәни үзгәрешләргә карамыйча кешелек тарафыннан барлыкка китерелгән гаилә кыйммәтләре үзенең тотрыклылыгы, буыннан-буынга тапшырылып килү сыйфаты белән аерылып тора. Нигездә, ата-ана һәм балалар буыныннан формалашкан гаиләдә һәр ике буынның берсе каршында матди, тәрбияви һәм эмоциональ бурычлары бар. Кечкенә бер дәүләт статусы буларак саналган гаиләнең үз эчке кануннары, нәселдән-нәселгә күчеп килгән шәхси яки милли-этник гадәтләре булырга мөмкин. Җәмгыятьнең бер күзәнәге булганга, гаилә үз чорына хас рухи-әхлакый һәм мәдәни сыйфатларны да үзендә чагылдыра, димәк, шул мәгънәдә җәмгыятьнең көзгесе ролен үти.

Гаилә тормышын сурәтләүгә татар һәм төрек әдәбиятларының һәр чорында бердәй әһәмият бирелгән. Күзәтүләр һәр ике әдәбиятта уртак һәм мәгълүм дәрәҗәдә аерымлыклар булуны күрсәтте. Охшаш мотивлар татар һәм төрекләрнең тугандаш халыклар, рух-калеб һәм тел якынлыгы, XX гасыр башына кадәр бәйләнешләрнең аеруча көчле булуы белән аңлатыла. Татар халкының, дәүләтен югалтып, Россия империясендә милли-колониаль изелүгә дучар ителүе, руслар даирәсендә яшәп, һәрдаим юкка чыгу куркынычы белән санлашып яшәве бу теманы тасвирлауда аерымлыкларга китерә. Гаилә хәятен сурәтләү аша милли үзенчәлекләр, рухи кыйммәтләр калкытып куела. Хәзерге татар һәм төрек әдәбиятларында глобальләшү шартларында милләт буларак сакланып калу юлы гаилә кыйммәтләренең тотрыклылыгы белән билгеләнә дигән фикер үткәрелә. Гаилә – сәламәт җәмгыятьнең нигезе, шәхес тәрбияләүдә, югары әхлак нормаларын буыннан-буынга тапшыруда хәлиткеч вазифа башкара.

Әдәбият

1. *Aytaş A.* Sosyal Değişim Sürecimiz İçerisinde «Zehra, Aşk-I Memnu, Yaprak Dökümü, Kiralık Konak Ve Baba Evi» Romanlarında Aile Kavramı Hakkında Bazı Tespitler www.gazi.edu.tr
2. *Галиуллина Г.Р., Ильдарханова Ф.А., Галиева Г.И.* Этнокультурные традиции как основа укрепления семьи. Казань: Изд-во «Отечество», 2011. 118 с.
3. *Абилов Ш.Ш., Хисамов Н.Ш.* «Кыйссаи Йосыф» // Татар әдәбияты тарихы: Алты томда: Т. 1: Урта гасырлар дәвере. Казан: Татар. кит. нәшр., 1984. Б. 116-157.
4. *Миннегулов Х.Ю.* Этапы развития тюрко-татарской, античной и русской литератур. Казан: Ихлас, 2014. 288 с.
5. *Сибгатуллина А.Т.* Метаморфозы панегирического жанра в татарской литературе // TATARICA. 2013. №1. С. 135-143.
6. Татар әдәбиятыннан хрестоматия: татар урта гомуми белем мәкт. һәм гимназияләренең 9 нчы с-фы, урта махсус уку йортлары, педагогия училищелары, колледж һәм лицей укучылары өчен / Төз. Х.Й.Миңнегулов, Ш.А.Садретди-

нов.Тулыл. 2 нче басма. Казан: Мәгариф, 2000. 383 б.
7. *Исхакый Г.* Зиндан. Сайланма проза һәм сәхнә әсәрләре [төз., текст, иск. һәм аңлат. әзер. Л.Гайнанова, кереш һәм ахыр сүз авт. И.Нуруллин , Һ.Мәхмүтов, Л.Гайнанова]. Казан: Татар. кит. нәшр.,1991. 671 б.
8. *Әмирхан Ф.* Әсәрләр: Дүрт томда. Т. 2: Повестьлар, роман һәм драма әсәрләре. Казан: Татар. кит. нәшр.,1985. 488б.; Исхакый Г. Әсәрләр: Унбиш томда. Т. 4: Пьесалар (1900-1918). Казан: Татар. кит. нәшр., 2003. 496 б.; Фәйзи.М. Әсәрләр [Төз. һәм кереш сүз авт. Т.Ш.Гыйлаҗев]. Казан: Мәгариф, 2007. 293 б.; *Тинчурин К.* Сайланма драмалар һәм комедияләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 1969. 542 б.
9. *Гыйлаҗев Т.Ш.* Мирхәйдәр Фәйзи: Тормыш юлы һәм иҗаты. Казан: Казан университеты, 2011. 80 б.
10. *Ибраһимов Г.* Әсәрләр: Сигез томда. Т. 1: Хикәяләр (1907-1929). Казан: Татар. кит. нәшр., 1974. 508 б.; Ибраһимов Г. Әсәрләр: Сигез томда. Т. 2: Яшь йөрәкләр. Казакъ кызы. Казан: Татар. кит. нәшр., 1975. 476 б.
11. *Такташ Һ.* Әсәрләр: 3 томда. Т. 2: Драматургия һәм проза. Казан: Татар. кит. нәшр., 1981. 479 б.
12. *Такташ Һ.* Әсәрләр: 3 томда. Т. 1: Шигырьләр һәм поэмалар. Казан: Татар. кит. нәшр., 1980. 528 б.
13. *Кутуй Г.* Тапшырылмаган хатлар. 8 басма. Казан: Татар. кит. нәшр., 1988. 80 б.
14. *Еники Ә.* Әсәрләр: 5 томда. Т. 2: Повестьлар. Казан: Татар. кит. нәшр., 2001. 447 б.
15. *Гыйлаҗев А.М.* Балта кем кулында? Роман [кереш сүз авт. Ф.Ганиева]. Казан: Татар. кит нәшр., 2008. 318 б.
16. *Гыйлаҗев А.М.* Сайланма әсәрләр: Алты томда. Т. 1: автобиографик эссе, юлъязма, роман-хатирә, хатлар / [томны төз., текст, иск. һәм аңлат. әзер., кереш сүз авт. М.Хәбетдинова]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2013. 687 б.
17. *Садриев Ф.* Бәхетсезләр бәхете: Роман-трилогия. Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. 902 б.
18. *Галиуллин Т.* Сәет Сакманов: Роман-трилогия. Казан: Татар. кит. нәшр., 2005. 656 б.
19. Türk Aile yapısı www.genelbilge.com.
20. *Yeni Türk edebiyatı (1839-2000),* 5.baskı, Editör Dr.Ramazan Korkmaz, Ankara, Grafiker Yayınları, 2009. 640 s.
21. *İldokuz F.* Kadın Öykü Yazarlarında Aile (1970-1980), Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011. 178 s.
22. *Харрасова Р.Ф.* Әдәби багланышлар яктылыгында. Казан: «РПФ Гарт», 2002. 261 б.
23. *Mithat A.* Felsefe-i Zenan. İstanbul, Sel yayıncılık, 2008. 160 s.
24. *Kemal N.* İntibah. İstanbul, say yayınları, 2010. 112 s.
25. *Nazım N.*. Zehra. İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2012.160s.; *Uşaklıgel H.Z.* Aşk-ı Memnu. İstanbul, Özgür yayınları, 2001. 514 s.; *Rauf M.* Eylül /Çevirmen Kemal Bek. İstanbul, Özgür yayınları, 2002. 275s.
26. *Duben A.*, Behar C. İstanbul Haneleri. İstanbul, İletişim yayınevi, 1998. 283 s.
27. *Güntekin R.N.* Çalıkuşu. İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2001. 120 s.
28. *Kemal O.* Baba Evi. İstanbul, Tekin yayınları, 2000. 102 s.
29. *Güntekin R.N.* Yaprak Dökümü. İstanbul, İnkılâp Kitabevi. 1999. 141 s.
30. *Җәләл С.* Дим буенда. Повесть һәм хикәяләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 1991. 252 б.
31. *Батталова А.Д.* Татар драматургиясендә йорт образының үсеш-үзгәреше (1960–2000 еллар): Монография. Казан, 2009. 132 б.
32. Әдәби әсәргә анализ ясау / Д.Ф.Заһидуллина, М.И.Ибраһимов, В.Р.Әминева. Казан: Мәгариф, 2005. 111 б.
33. *Bilen H.* Umursanmayan Kadınlar. İstanbul, Bilgi yayınevi, 1989. 232 s.
34. *Çakır C.* Gelincikle Uyanmak, 'Sibel ve Erik Ağacı', İstanbul, Ekin yayınları, 1990. 109 s.

ПРОБЛЕМА СЕМЬИ И ОБЩЕСТВА В ТАТАРСКОЙ И ТЮРКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Рамиля Яруллина Йылдырым,
Адыяманский университет,
Турция, 02040, г.Адыяман, Квартал Алтыншэхэр, ул.3005, No: 13,
ramile@inbox.ru.

Во вступительной части статьи выявляется роль семьи как ячейки общества, рассматривается трансформация модели семьи в обществе под влиянием исторических условий, ключевых тенденций развития культуры. В основной части на примере анализа литературных произведений рассмотрены проблемы, с которыми сталкивается семья, и процессы обновления семьи.

Краткий обзор литературных произведений XIX-XX вв., созданных в период становления и развития национальных идей, показывает, как изменяются представления о семье в литературе конкретного периода. Так, в литературе начала XX века вопросы служения нации рассматриваются в неразрывной связи с институтом семьи, проблемами воспитания, сохранения национальных традиций и традиционной системы ценностей. В дальнейшем, в литературе 1920-х гг., взгляд на семью меняется в связи с изменениями в обществе, когда интересы государства стали преобладать над интересами отдельно взятой личности. Позднее в татарской литературе взаимоотношения личности, семьи и общества раскрываются в социальном и психологическом ключе.

Изменения в турецком обществе произошли благодаря реформаторскому движению эпохи Танзимата. На примере турецкой литературы раскрывается, как меняется характер взаимоотношений между членами семьи, взгляды на роль отца и матери под влиянием новых европейских веяний, исторических и культурных событий.

Ключевые слова: татарская литература, турецкая литература, эпоха, модели семьи, общие нравственные ценности, судьба личности.